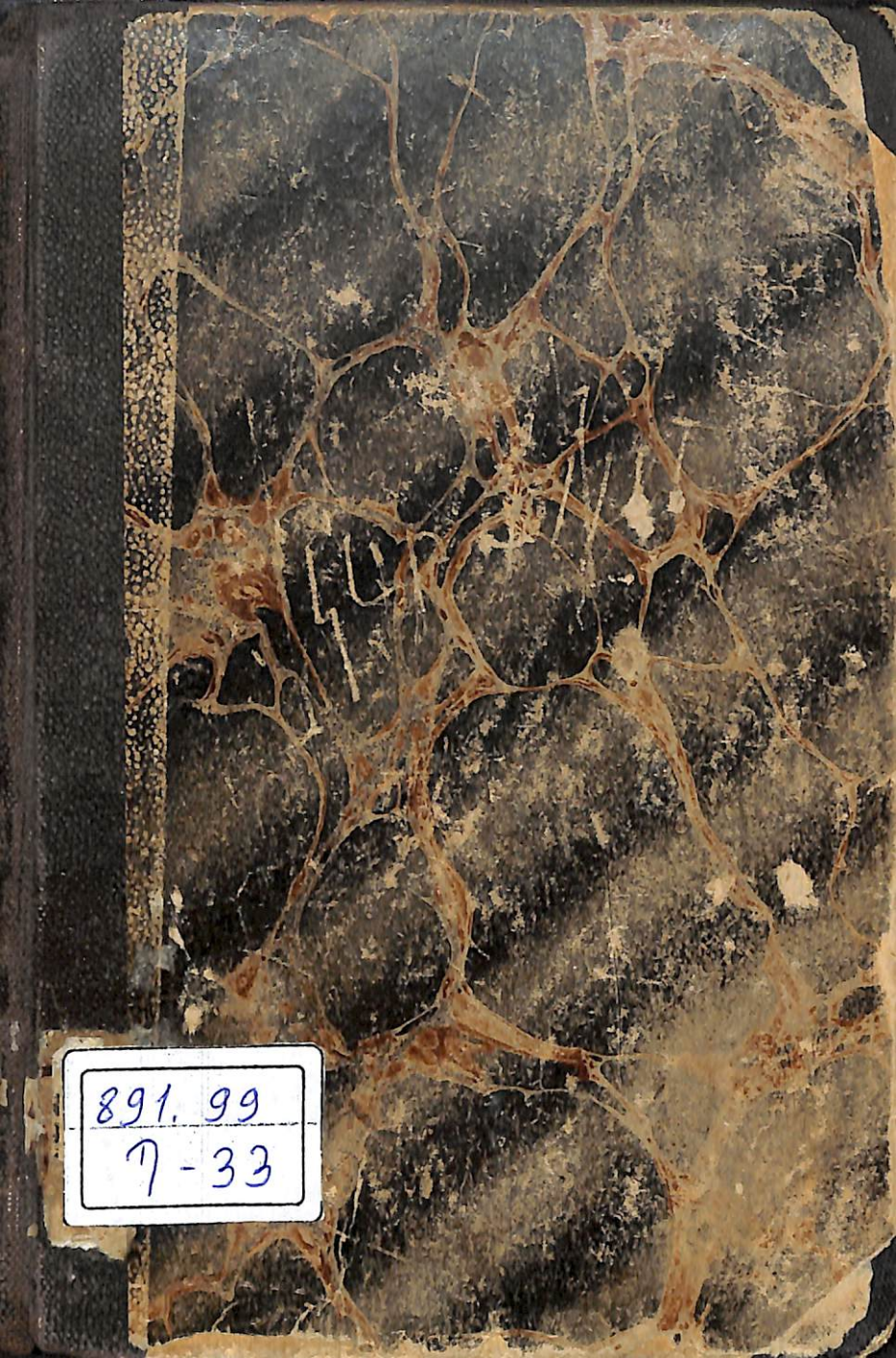

The image shows the front cover of an old book. The cover is decorated with a marbled paper pattern, featuring a dense network of thin, branching, reddish-brown veins against a dark, mottled background of black and grey. The edges of the cover are worn and frayed. On the left side, there is a dark, textured spine. A small, rectangular white label with a black border is affixed to the bottom left corner of the cover. The label contains two lines of handwritten text in blue ink. The first line reads "891. 99" and the second line reads "7-33".

891. 99

7-33

2.0.1

ПЕРЕПЛЕТНАЯ
МАСТЕРСКАЯ
А. М. Мирахонлиев

А-45

Инв.
№ 6095

Мирзахонлиев. А.
Земельный

БЕРЕГИТЕ КНИГУ!

ОНА СЛУЖИТ НЕ ОДНОМУ, А МНОГИМ.

Возвращайте книгу в
срок, чтобы и другие
могли воспользоваться
ею.

Удостоверен
УФ-м 6921-57

10 NOV 2011

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Պ. ՊԱՆԵՆՑ ԳՐԱՏԱՆ

891.99

7-33

u.m

ՍՈՒՐԷՆ ՊԱՐԹԵՐԵԱՆ

ЛЕНИНА

14019

ՀԱՅՈՒՀԻՆ

504

ՏՊԱՐԱՆ ԵՒ ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ

Օ. ԱՐԶՈՒՄԱՆ

№ 63

Центральная биб-ка и т. Денина

гор. Баку

ИНВЕНТАРИЗАЦИЯ 1936 г.

№

Կ. ՊՈԼԻՍ

ԳՐԱՏՈՒՆ Պ. ՊԱՆԵՆՑ

1911

18.07.2013

49828
3467

2100

28/8
41

Քեզի՛,

Հայրենի՛,

Տառապանքի գերմարդկային խաչակրիդ

կը ձօնեն

եղերական քո նստեհեդ ներշնչում

այս դրուագները

Ս. Պ.

U U 3 P O

Ս Ա Յ Ք Օ

իս մինակ, աշնան եղերական վեր-
ջալոյսին մէջէն, եփրատի եղերքն
ի վար կ'երթար Սայ.քօ, մտածկոտ
ու ցաւագին:

Անոր կտրիճ հասակը հագիւ կը տարուէր
իր տաժանքոտ քայլերէն, և հպարտ ու խռ-
վիչ լանջքը, կսկիծէն աւելի ուռած, հա-
սունցած՝ լաջակին տակ կ'ելլար կ'իջնար,
փոթորկոտ կոհակի մը պէս որ ներսէն փըր-
փըրար:

Հեռուն, գետին անդիի կողմը տարած-
ուող անսահման դաշտին ծայրը, արիւնա-
զանգ արեւը կը թաղուէր, ու իրիկուան
սառերները թափանցիկ պատանքներով կը
պարուրէին հորիզոնը դիակնային:

Մթագնող միջոցին մէջ, մէկէն, մերձա-
կայ եկեղեցիին զանգակը սկսաւ հնչել մեղ-

մօրէն , վեհերոտօրէն , սուղի ու աղօթքի
ձայնի մը հանգոյն , որ կուլար գիւղին վրայ ,
և որ կ'երթար մեռնիլ այլուր , աւելի հե-
ռուն , իրիկուան անհուն ու անկարեկիր խա-
ղաղութեանը մէջ :

Սայքօ կանգ առաւ ջուրէն քանի մը քայլ
անդին , ու ծանրօրէն կռթնեցաւ մենաւոր
քարի մը , որ կը մատուցուէր հոտ իր մարմ-
նոյն յոգնալքումին , հողէն իրեն նետուող
ըղձանքի ցայտքի մը թափովը :

Այն պահն էր ուր գիւղացիները իրենց
արտերէն տուն կը դառնային , ուր ամէն
կեանք կը փակուէր ու կը լռէր , և ուր՝
խնամքով նիգուած դռներուն ետին՝ եղկելի
էակներ իրարու քով կու գային ու կը կըծ-
կըտէին Վտանգին անդոհական սպասմանը
մէջ , մինչ դուրսը անկուշտ Ոճիրը կ'արթըն-
նար , աչքերը կը շփէր , ու վերստին ձեռք
կ'առնէր իր կոյր ու կործանիչ դնացքը խա-
ւարամած Հայաստանին մէջէն :

Քիչ յետոյ գիշերը պիտի ամայանար , և
մթութիւնը հետզհետէ թանձրանալով պիտի
յաճախուէր դաժան ու ահաւոր ձեւերէ . . . :
Բայց Սայքօ դեռ կը յամենար հոն , անտար-
բեր՝ մօտեցող Արհաւիրքին , անշարժ , իր յու-
սահատութեանը մէջ ծառայած , և իր աչ-

քերուն լուսապայծառ սեւութիւնը խեղայե-
ղօրէն յառած՝ եփրատի մութ վաղքին վրայ :

Գիւղին է՛ն աղուոր աղջիկն էր Սայքօ :
Վայրի առատ գեղեցկութիւն մը , որուն հրա-
շալի ստեղծագործումին մասնակցեցան եր-
կար , տարփոտ ու արգաւանդ գիրկընդխառ-
նումի մը մէջ՝ շրջակայ բնութեան բոլոր յա-
ւիտենական գեղեցկութիւնները : Լեռներու
մայրական շուքին մէջ , հեշտալիօրէն , զրե-
թէ ակամայ , բարձրացաւ Սայքօին հասակը ,
նուրբ ու առոյգ միանգամայն : Գետին հեշ-
տամուլ ալիքները , հաղարումէկ գգուանքնե-
րով , փութացուցին հրաշակերտումը իր ակ-
նապարար մարմնոյն : Դաշտերը իրենց սըխ-
րալի ծաղիկներուն խնկաբոյր ժպիտը հոսե-
ցուցին անոր աչքերուն խորը : Ու երգող ան-
տառին բոլոր ներդաշնակութիւններուն մէջ ,
Սայքօին մազերը՝ անոր ծոծրակին ճերմա-
կութենէն խենթեցած՝ անոր կաթնաթոյր
ազգրին հասնիլ տենչացին , ու մինչև անոր
ոտքերուն դարչապարները համբուրելու իջան :

Տասնըչորս տարեկան՝ արդէն կին մըն էր
Սայքօ , զմայլելիօրէն կանխահաս կին մը , որ
գիւղին տղաքներուն քունը վրդովող յաճա-

խանքն էր այլևս , և որուն ետեւէն , ճամբաներուն վրայ , տարէցներն անգամ գլուխնին կը դարձնէին , ամբարիշտ ու անդիմադրելի մղումով մը , հետեւելու համար պահ մը կշռաւոր ու սարսուտու երերմանը անոր աննման շրջադերուն ու մանկամարդ դիցունհի անոր դանդաղ ու տիրական քալուածքին :

Չարաշուք օր մը սակայն , Սայքօին հաւաքողներու թուոյն վրայ աւելցաւ վայրագ հիացող մըն ալ : Ու Սայքօին աստղը մարեցաւ այն գիշեր :

Երիտասարդ Քիւրտ պէյ մը իր ձիաւորներով գիւղէն անցած ատեն տեսաւ Սայքօն , որ՝ կուժ մը կուշտին՝ աղբիւր կ'երթար : Հասան իր ձին կեցուց , իր հետեւորդներուն ալ հրամայեց կանգ առնել , ու քանի մը վայրկեան , սահմուկած ու յայրատ նայուածքով մը , Սայքօին ետեւէն նայեցաւ : Յետոյ ճամբան շարունակեց :

Ու բան մը չկրցաւ Քիւրտին մտքէն հանել Սայքօն : Հասան՝ այն իրիկուն , վրանը մտաւ , նեղսիրտ ու խոժոռ , և իր բոլոր դեռատի կիներուն փութկոտ ու անձնամատոյց

գգուանքները ետ հրեց : Կռնակը անոնց դարձուց ու քնանալ փորձեց : Բայց իր աչքերը յամառեցան բաց մնալ , ու անոնց առջեւ տնկուեցաւ շարունակ Սայքօին զրդուիչ պատկերը :

Հասան ժամերով անկողնին մէջ ջղաձգօրէն տապլտկեցաւ , ցանկութեանը մոլուցքէն հրդեհուած , ու յագեցումին յապաղումէն կատաղած . մինչ անկիւնը , ստուերին մէջ , իր ողբալի կիները , քով քովի ծունդի եկած , կը լռէին , շուարումէ , վախէ ու տենչանքէ հեւասպառ :

Բարձերուն պլլուած , անոնց վրայ թալթլելով , Քիւրտը պուշտաց քանի մը անգամ .

— Հայուն աղուոր աղջիկը պէտք է ինծի . . .

Իր տիրական գոհացումին մէջ արգելք ու պատուար չճանչցող կիրքին մոլեգին կաղկանձիւնն էր այս : Ու աչքերը տուփանքով արինտաւած , իր հարէմին աղաչաւոր մերկութեանը առջեւ , երկարօրէն թօթուրտալէ , կառչելէ , դալարուելէ ետք՝ թմրեցաւ ինկաւ Քիւրտը՝ Սայքօի խենթեցնող մտածումին տակ ջախջախուած :

Յաջորդ օրը , Հասանի առաջին գործը եղաւ Սայքօն առեւանգելու միջոցները ձեռք առնել : Նենգ ու խորամանկ ջատուկներ զըր-

կեց Սայքօին գիւղը, անոր վրայով տեղեկանալու, և եթէ հնար էր՝ զայն թակարդի մէջ որսալու համար: Բայց երբ սյգ կերպով իր նպատակին հասնելու անկարելիութեանը համոզուեցաւ, Հասան վճռեց իր ընելիքը:

Գիշեր մը, խուճապի ու անձկութեան գիշեր, Քիւրտ պէյը՝ իր սպառազէն ձիաւորներով՝ Սայքօի գիւղին վրայ ինկաւ, արհաւիրքի ուրականի մը պէս:

Դռները մեծաշառաշ բացուեցան խորտակուած, և յուսահատութեան ու զառանցանքի վիթխարի վայնասուն մը տանիքներէն պոռթկալով գիշերին ամայի մթութիւնը լեցուց:

Սղէտի այս միրիկը ժամ մը միայն տեսեց: Երբ սարսափի ու քայքայման աղաղակները դադրեցան, անոնց վրայ լիջող մահասարսուռ լռութեան մէջէն, հեռուէն, գիւղին բացերէն, Քիւրտ ձիաւորներուն քառատրոփ վազքը լսուեցաւ, և անոր հետ՝ երիտասարդ աղջկան ոգեսպառ ու աղիողորմ ձայներ, որոնք օգնութիւն կը պոռային:

Հասան՝ Սայքօին տիրանալու անհամբեր՝ չէր ուզած յամենալ կողոպուտի ու աւերումի աւելորդ շահատակութիւններու մէջ: Ան թոյլ

տուեր էր իր հետեւորդներուն որ իրենց համար ալ մէյ մէկ աղջիկ յափշտակեն, և հիմայ՝ կիսամերկ Սոյքօն իր կուրծքին սեղմած՝ անոր թարմ միսին հոտէն ու հպումէն դողահար՝ դէպի վրանը կը շտապէր հեռի հեռ:

Հոն կոյս վագրի մը պէս մաքառեցաւ Սայքօ՝ Հասանի կոյր տուփանքին դէմ: Քիւրտը զայն միայնակ ընկճել չկրնալուն զայրացած՝ հրամայեց իր կիներուն որ դանօգնեն իրեն Սայքօն զգեսնելու: Քրդուհիները՝ ղրկուած էգի իրենց բաղձանքին ու ամուսնի արժանապատուութեանը մէջ խոշտանգուած՝ համակերպեցան սակայն իրենց տիրոջ անտեղիտալի հրամանին: Նախանձով ու սրտմտութեամբ սարսուղին՝ մօտեցան անոնք Սայքօին, լերան աղջիկի իրենց ամբողջ կորովը թափեցին զայն անկողնին վրայ տարածելու համար, ու իրենց հուժկու դաստակներովը անոր ուսերէն ու սրունքներէն բռնած, ու գլուխնին ետեւ դարձուցած՝ ներկայ եղան Սայքօի իրենց արուէն լլկումին:

Սայքօ՝ Հասանի հրակէզ ու լորձնուտ համբոյրին տակ՝ ընդ երկար գալարուելէ, գիմագրելէ, աղերսելէ ու հեծկտալէ ետք,

անդգալարար աչքերը դուրս գալու մի ու հեշտանքի տարօրինակ թմրութեան մը մէջ խորտակուած, անէացած : Անտառին զգայնոտ ու արգաւանդ կուսութեանը մէջ բորենիին դժխեմ ոռնոցէն արձագանդուող հրաշալի դաշնակութիւններուն պէս՝ Սայքօին կենսա-յեղց միսին մէջ այդ պիղծ հպումը կարծես բռնաւոր սարսուռը արթնցուցեր էր ակամայ այլ անճողոպրելի բեղմնաւորումներուն :

Սայքօ, զգայաղիւրկ, կռնակի վրայ փռու-տեր մնացեր էր արիւնլուայ անկողնին մէջ : Քրդուհիները արդէն հեռացեր էին վրանէն, ու Հասան՝ անդորրած՝ անկիւն մը երկնցեր իր չուպուխը կը ծխէր ու իր զոհին դարձած՝ կարծես անոր ձիւնեղէն ու հրաշագեղ մեր-կութիւնը կը խմէր, կ'ըմբոշխնէր հիմայ, զմայլանքի ու յագեցումի կարմիր, տամուկ նայուածքով մը :

★
★

Հասան երկու ամիս Սայքօն վայելելէն ետք, օր մը, գիւղին ճամբան առաջնորդեց զայն ու անոր ընկերուհիները, և թողուց որ ամէնքը մէկ տուներնին դառնան :

— Գացէ՛ք, կեանքի աղջիկներ, դացէ՛ք, առանց ետեւնիդ նայելու . . .

Հայուհիները, իրիկուան դէմ, գիւղ մը-տան երամուլ, գունաթափ ու լալագին :

Զոհի ու յանցաւորի երեւոյթով մը գըլ-խահակ՝ կուգային իրարու ետեւէ, իրենց սպաննուած կուսութեան սգակիր ու յու-ղարկաւոր :

Սայքօ առջեւէն կ'երթար, սակայն, դա-ժան ու սքանչելի, իր բաղդակից քոյրերուն համակերպութեան մէջէն՝ ընդվզումի ու վրէժի դրօշակիր իր հոյակապ գլուխը վեր բռնած :

Առեւանգուածներուն այս անակնկալ վե-րադարձը մեծ իրարանցում յառաջ բերաւ գիւղին մէջ : Տուներէն դուրս թափեցան գիւղացիները, ուրախութեան աղաղակներով ու գոհաբանական օրհնէնքներով : Ու խան-դակիր գիրկընդխառնումներու մէջ արցուն-քի հեղեղներ թափեցան՝ մաքրագործելու համար կարծես պղծումը, որուն ենթար-կուեր էին այդ հէգ անպաշտպան աղջիկները :

Անմիջապէս, գիւղին ամուրի երիտա-սարդներէն շատեր փութացին կնութեան առնել կուսազրկուած այդ դժբաղդները, և տէրտէրը աճապարեց մէկ օրուան մէջ օրհ-նել ամբողջ շաբթը այդ սգաւոր հարսնիք-ներուն :

Բայց Սայքօ չուզեց ընդունիլ իրեն եղած ամուսնական առաջարկը : Ռէս Մարգարին տղան էր իր թեկնածուն , ու Սայքօին սահմակեցուցիչ մերժումը գիւղացիներուն մէջ գայթակղութեան մը համեմատութիւնները սկսաւ առնել :

Ի զուր իր ծնողքն ու մերձաւորները միացան զայն համոզելու , ի զուր անոր աչքը խոթել ջանացին օրինակը միւսներուն , որոնք կարգուեր , տուն տեղ եղեր էին արդէն :

Սայքօ անդրդուելի կը մնար իր որոշումին մէջ , ու իրենները , խեղագարած նկատելով զինքը , գրեթէ յուսահատեր , ձեռք քաշեր էին իրմէ :

Եւ հիմայ , ամիսէ մը ի վեր , ամէն իրիկուն , Եփրատի եզերքը կու գար Սայքօ , իր ցաւը գրկած , գիւղին ճնշող մթնոլորտէն և իրեններուն նեղացուցիչ մխիթարանքներէն հեռանալու , թեթեւնալու պէտքէ մը մըլուած , ու քիչ մըն ալ , կարծես , վտանգաւոր փորձութենէ մը քշուած , տարուած դէպի գետը :

Քիւրտ պէյլին վրանէն դառնալէն յետոյ , չես գիտեր ի՞նչ յոգնած ու վրդովիչ կերպարանք մը առեր էր Սայքօին գեղեցիկութիւնը : Տարօրինակ դալկութիւն մը փեթըն-

տեր էր վարդերը իր կայտառ դէմքին , և յուզիչ անուշութեան , պաշտելի դառնութեան շնորհ մը դրեր էր անոր վրայ :

Սայքօ , երբեմն , սովորականէն աւելի մռայլ կը թուեր ըլլալ ու ջղագրգիւ : Հըրավառ աչքերը հորիզոնին սեւեռած՝ տենդոտ շարժումներ կ'ընէր ան , կարծես միջոցին մէջ աներեւոյթ էակի մը դէմ մաքառելով : Եւ , յանկարծ , զայրոյթի ու յուսահատութեան ճիչ մը կ'արձակէր .

— Ա՛խ , շա՛ն որդի . . . ա՛խ . . .

Ու բռունցքի կատաղի հարուած մը կը սպառնար փորին . . . Հոն էր ա՛ն , փուրդ հասանին զաւակը , Սայքօին որովայնին բռնի բնակիչը , որ իր դժեգակ դոյութիւնը կ'աղդարարէր անգիտակից ու անողոք խըլըրաումներով :

— Ա՛խ , շա՛ն որդի , շա՛ն որդի , կը հեծկըլտար Սայքօ :

Ու՛ խեղայեղ՝ ակամայ մայրութեան իր իսկ կրած դժոխային բանտէն ազատելու ունայն գահալիւծումով մը՝ կը սկսէր վազել գետեզերքն ի վար :

*
*
*

Սայքօին յղութիւնը գիւղին մէջ իմացուեցաւ : Ա՛լ անհանդուրժելի գայթակղու-

Թիւն մըն էր ասիկա : Պէտք էր Սայքօն ամուսնացնել անպատճառ : Միւս լիւրած հարսերուն վաղահաս երկունքը ոչ մէկուն համար գաղտնիք մըն էր , բայց անոնց անհարազատ մայրութիւնը նուիրագործուեր էր եկեղեցիին սուրբ միջնորդութեամբ : Գեղջուկ բարեպաշտութիւնը այսքանով կը գոհանար , և անոր համար քսամների բան մը չունէր ցեղին արիւնը բռնաբարող պատուաստը : Անոնք չէին հասկնար Սայքօն տուայտանքը , անոր անձկոտ խուսափումը ամէն մարդը հպումէ ու համբոյրէ՝ երբ իր էութեան խորը կառչած , իր կեանքը խմելով կը կշտանար , կը գինովնար , կը շարունակուէր Գիւրտին նախատինքը :

Նորէն ամէն միջոց գործ դրին Սայքօն համոզելու համար : Ռէս Մարգարի բարեմիտ աղան , Գէվօն , կը հաւանէր խոր նկատելու , ընդունելու Հասանի փիւմը :

Եւ այս անգամ անուշ , ողորփիչ , համոզիչ խօսքերով չբաւականացան . բարոյական ճշնշումներուն՝ բռունցքի բիրտ հարուածներ ալ յաջորդեցին Սայքօի քնքուշ կուրծքին ու ու քամակին վրայ : Բայց ան , աննկատ , կը յամառէր տակաւին , իր նախատուած միտին մէջ ըմբոստացած , և իրեններուն կամքին

համակերպելու անկարողութենէն նահատակուած :

Այն ատեն , գիւղին տէրտէրը ժամ տալու Սայքօն , գիշեր մը , ու խորանին առջեւ պլպլացող դեղին կանթեղին տակ , հանգիստաւոր ու խուպոտ ձայնով մը ըսաւ անոր .

— Սայքօ՛ , աղջիկս , գիտցած ըլլաս որ դժոխք պիտի երթաս , էրիս մրկիս յաւիտեան , եթէ՝ չկարգուած՝ զաւակ բերես . . .

Սայքօ՛ իր գործերէր մեղքին ահագնութենէն սարսափած՝ հաւանութեան խօսք տուաւ տէրտէրին , որ յաջորդ օրն իսկ պսակեց զայն Ռէսին տղուն հետ :

*
**

Չմեռը շատոնց անցեր , գարունն էր հիմայ : Դաշտերն ու ծմակները ծաղկեր , ծածկուեր էին խօլ կենսալիր բուսականութեամբ մը : Շրջակայ պուրակներուն հըրճուանքին դարձող թռչունները իրարու խելք կը թռցնէին իրենց երգերուն տարփական մոլեգնութիւնովը : Բարի մայրական գետը լայնցեր , աճեր էր նորէն , ու խայտալէն , վէտովետալէն կը թաւալէր , կ'երթար , կեանք բաշխելով հայրենի հողին :

Գետը , մթնոլորտին պայծառութեանը

մէջ խնդումներես, հին օրերու իր թոյլ ու երջանիկ խաղաղութիւնը կ'ապրէր, երեւոյժական, որոճալով ու փառք տալով Աստուծոյ: Հեռո՞ւն, լեռներէն ու հորիզոններէն անդին ցրցընուած ուրիշ հայ գիւղերէ ու քաղաքներէ անդադար բարձրացող քանդումի ու խողխողման դժխեմ աղմուկը մինչև հոգ չէր հասներ:

Դեռ տարի մը չէր սահած Քիւրտ Հասանին չարաշուք անցքէն ի վեր, և արդէն գիւղին մէջ գրեթէ մոռցուած էր դժնդակ դէպքը: Դարաւոր ստրկացումի մը մէջ ծնած, լռած այդ էակներուն համար ըմբոստացումը — նոյն իսկ ունայն ու անկարող — չգուշակուած զգացում մըն էր: Ու Քիւրտերէն մայրացած նոր հարսերը՝ ժպտող գէմքերնուն վրայ՝ իրենց էրիկներուն կ'երկնցնէին նորածինները, որպէս զի համբուրեն զանոնք հայրական հոգեւին գուրգուրանքներով:

Իսկ Սայքօն. . . Չէ', անիկա չէր մոռցած: Ռէսին տղուն հետ ամուսնանալէն ի վեր բան մը չէր փոխուած իր փոթորկած հոգիին մէջ, ուր իր անպատուութեամբ կուտութեան վրէժը չէր դադարեր որոտալէ, միշտ աւելի բուռն, միշտ աւելի դաժան ու այլամեծ:

Երկար ու տաժանելի յղութիւն մը եղեր էր Սայքօին: Անիկա գետեղերը կը թափառէր, շատ անգամ, մաղերը հովերէն ալեկոծ, աչքերը խորը ու մուր, ինքզինքէն փախչելու, հեռանալու անկարելի փափաքներով:

Հակառակ իրեններուն կողմէ թափուած սրտցաւ ջանքերուն՝ զինքը հանդարտեցնելու, և իրեն մոռցնել տալու համար աղէտին հալածող յիշատակը, անիկա չէր կրնար հաշտուիլ իր պիղծ մայրութեան դաղափարին հետ:

Իրեն անանկ կու գար, երբեմն, որ հետապինդ ու դժպիսի ճակատագրականութեան մը կոյր քմայքովը՝ մանչ մը պիտի ըլլար իր ծնելիքը, ու Սայքօ ինքզինքը կ'ուտէր մտածելէն՝ թէ իր փորէն անցած, իր արիւնովը ու կաթովը սնած այդ Քիւրտի կտորը, օր մը, հայ աղջկան մը ձեռքէն բռնելով՝ սուրբ խորանին առջեւ պիտի ելլար, ու ժամուն հաճութեամբն ու տէրտէրին օրհնէնքովը՝ պիտի պղծէր զայն, ու պիտի յաւերժացնէր Հասանին ոճիրը Հայուն արդանդին մէջ:

Չէ', անհնարին մայրութիւն մըն էր անիկա, որուն անարգ ու անճողպրելի հարկադրութեան դէմ Սայքօի վայրի, մաքուր

ու անընտել հոգին կը ծառանար, դաժան
ու սպառնազին :

Ու ահաւոր օրը կը մօտենար :

*
* *

Փոթորիկը գիւղին վրայ իր մոլեգնու-
թիւնը կը թոթուէր : Այսահար հով մը ան-
տառին ծառերը կը գալարէր, իր վիթխարի
անձկութիւնը փչելով անոնց զահանդական
շուարումին մէջ : Լեռնակուտակ թխպոտ ամ-
պեր, երկինքին վրայ հալածական, դէպի
անծանօթ ու հիւրընկալ հորիզոններ կ'աը-
սորուէին՝ կարծես խուճապական շտապով մը :
Գետը, իր հանդարտ վազքին մէջ յանկար-
ծակիի եկած, կը փրփրար ու կ'ալէտան-
ջուէր :

Ամէն էակ ապաստանած էր անկիւն մը
կամ երգիւքի մը տակ :

Կին մը, միս մինակ, փոթորկին մէջ
դուրս եկեր էր, ու ծանր ու դժուար քայ-
լերով կը յառաջանար դետեղերքն ի վար :

Սայքօն էր որ, տղաբերքի ազդարար
ցաւերը զգալով, առանց մէկուն բան ըսելու
և մէկէն նշմարուելու, դուրս վազեր էր տու-
նէն ու հոգ կը քաշկուտուէր հիմայ, դեպի

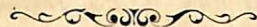
գեղին և ուժասպառ, իր գաղտնի ու ահա-
ւոր որոշումին մէջ գերապրկուած :

Անոր աչքերը կը մթննային կամաց կա-
մաց, ու գերագոյն ճիգի մը մէջ խորտակ-
ուած, ա'լ քալելու անկարող, Սայքօ ինկաւ,
տախտապարեցաւ հոգ, թաց հոգին վրայ :

Ծննդական վերջին գալարումներն էին,
ու Սայքօ զգաց իր արգանդին բացուիլն ու
անկէ Գիւրտին դուրս ելլելը :

Ոյն ատեն, Սայքօ, իր ինը ամիս կրած
նախատինքին բեռէն հազիւ թեթեւցած, աչ-
քերը գոցեց զայն տեսած չըլլալու համար
երբեք, և իր կթոտ սրունքներուն վրայ տա-
ժանագինօրէն կանգնելով, իր արիւնին մէջ
լողացող միսի կտորը փնտռեց ոտքին ծայրո-
վը, ու՝ միշտ աչքերը գոց՝ ամբողջ ցեղի մը
արիւնին վրէժովը զօրապնդուած՝ խեղայեղ-
րէն, վայրագօրէն կոխկռտեց զայն և իր առ-
ջեւ զանգուած արիւնի ու տիղմի քստմանքի
կոյտին վրայ կատաղօրէն պոռաց :

— Սատկէ՛, սատկէ՛, շա՛ն զաւակ . . .

ԱՐԻՒՆԻՆ ՅԱՃԱԽԱՆՔԸ

ԱՐԻՒՆԻՆ ՅԱՃԱԽԱՆՔԸ

Տօնական քաղաքին վայելքի մօլեգ-
նութեանը մէջ մեր պանդուխտի
հոգիներուն վերաւոր որբութիւնը
պտտցնելէ յոգնած՝ ուզեցինք տուներնիս
քաշուիլ:

Պուլվառին, գինով ու վայրագ ժխորէն
հեռացած էինք արդէն, երբ բարեկամս՝ կանգ
առնելով՝

— Դեռ կէս գիշեր չկայ, ըսաւ, եկուր
ինձի երթանք, թէյ մը կը չինենք ու քիչ
մըն ալ կը խօսինք...

Ձլատուած՝ միս մինակ տուն դառնալու
գաղափարէն՝ փութով ընդունեցայ իր հրա-
ւերը ու մեքենաբար հետեւեցայ իրեն:

Հինաւուրց տան մը ներսը, մութին մէջ
գալարուն տաժանելի սանդուխէ մը վեց յարկ
մագլցելէ վերջը՝ բարեկամիս բնակարանը
մտանք:

Տանիքին տակ կծկտած պղտիկ, տրտում
վանսարս մըն էր որուն գրեթէ կէսը կը
բռնէր երկաթէ անկողինը: Երկու հիւանդ-
կախ աթոռներ, գիրքերով ու թուղթերով
բռնաւորուած սեղան մը, ու եռոտանի ճըղ-
ճիւմ շաշաւո մը կ'ամբողջացնէին սենեակին
կահաւորումը ու անկարելի կ'ընէին հոգ ու
է անդգոյշ շարժում: Ծուռումուռ մոխրագոյն
պատերուն ծերութենէ թափող մորթին
վրայ այլանդակ հակադրութիւն մը չեշտող
պատկերներէ՝ կնկան խօլ մերկութիւններ
իրենց անառակ ու յաղթական երիտասար-
դութիւնը կը պարէին:

Բարեկամս թէյին պատրաստութեամբը
զբաղած էր, երբ շըմինէին վրայ՝ վրդովիչ
նայուածքով աղջկան մը լուսանկարը ուշա-
դրութիւնս գրաւեց:

—Ո՞վ է այս աղջիկը, հարցոյցի շահա-
դրդուումս:

Բարեկամս, մէկէն, տարօրինակ կերպա-
րանքով մը դարձաւ, ու լուռ, ինծի նայեցաւ
վայրկեան մը: Յետոյ, յուզուած ու ծանր
չեշտով մը՝

—Կ'ուզե՞ս գիտնալ թէ ո՞վ է աղ- աղ-
ջիկը... Կեցի՛ր սա թէյը ըլլայ, ան ատեն
կ'ըսեմ քեզի...

Երբ թէյը լմնցաւ, բարեկամս, անկողին
վրայ երկնցած, սիկառէթ մը վառեց և սկսաւ
պատմել:

—Հինգ տարի է անկէ ի վեր: Մտքիս
մէջ պահած եմ, ցաւագին ու միշտ ներոյժ,
յիշատակը այն ամառ օրուան, ուր արեւոտ
դաշտերու մէջ երկար պտոյտէ մը դարձիս՝
զայն մեր տունը գտայ: Բազմոցի մը խորը
ողբալիօրէն կծկաւր էր ան մօրս ու ծեր
կնկան մը մէջտեղ զոր բնաւ տեսած չէի:

Սիրանուշի տարօրինակ երեւոյթը զիս
վրդովեց մէկէն ի մէկ: Սենեակին սեմին վը-
րայ կանգ առի շուարած: Անիկա ոչ մէկ
շարժում ըրաւ զիս տեսնելուն, ու անտար-
բեր նայեցաւ երեսս ի վեր, կարծես թէ զիս
չճանչնար: Եւ սակայն, հազիւ երկու տարի
կար որ զիրար չէինք տեսած:

Հօրս գործերուն ստիպմամբ մեկնած էինք
կարինէն, ու Սիրանուշի ընտանիքին հետ մեր
վաղնջական ու սիրալիր դրացնութիւնը բա-
ժանումի է՛ն խոշոր ցաւերնիս եղած էր: Եր-
բէ՞ն ի վեր կը ճանչնայինք զիրար, չեմ գի-
տեր: Գիտեմ թէ ինքզինքս ճանչցած օրէս
ի վեր գիշեր ցերեկ միասին եղած էինք:

Սիրանուշ, իր ծնողքին մէկ հատիկը, չորս

հինգ տարու պզտիկ էր ինէ : Ու մանկութեանս վերջին տարիները իր պաշտելի աղջնակի ներկայութեան պայծառութիւնովը լեցնելէ ետք, արդէն շատոնց խելահաս ու շնորհալի ընկերուհի մըն էր ինծի, երբ իրեն մնասրարովս կ'ըսէի, ճակատէն համբուրելով յուզուած ու երկիւղածօրէն :

Ու հիմայ սահմուկած կը նայէի իրեն :

Դեպի դեղին ու ընկճուած, իր խորունկ ու խոշոր աչքերուն մէջ՝ խեղճ հալածուած անասունի մը նայուածքին աղաչաւոր զահանգանքը ունէր ան : Անսահման թաղծութիւն մը փորագրուած էր դէմքին տոգունութեանը մէջ : Անոր նիհար թեւերը, անոր աղօթքի ու անձկութեան եղբրական թեւերը, կարծես թէ ա'լ յոգնած ըլլային՝ գերագոյն գալարումներու մէջ՝ կոյր ու անողոր ճակատագրին պաղատելէ, ու անհունօրէն կ'երկնային իր հիւծուած մարմինը ծածկող շրջադգեստին սուգին վրայ :

Սիրանուշի դետնահար տեսքը ու մօրս այլայլած դիւրքը զիս տակնուվրայ կ'ընէին : Տարտամօրէն կը գուշակէի կոր չարաշուք ազէտքը որ զարկած ըլլալու էր իմ տարաբազդ ընկերուհիս, ու արդէն տազնապահար սիրտս եղբայրօրէն անոր ցաւին հանդիպելու կը շտապէր անհամբեր :

Երբ ծեր կնիկը մեկնեցաւ, մայրս պահ մը Սիրանուշին քով մնաց, լուռ ու համակուած, խանդաղատագին նայուածքներ հանգչեցնելով անոր վրայ, ու սեւ աղուոր մազերուն հիւսքերը գգուելով : Յետոյ զիս անկիւն մը քաշեց ու քանի մը հծծուած բառերով տեղեակ ըրաւ ահարկու տռամին որ Սիրանուշը այդ դժխեմ ու խորտակուած վիճակին հասուցեր էր :

Տառապանքի երկրին հեռուներէն կու գար կոր ու արիւնոտ Մղճաւանջին ճամբաներէն քաշկուտուեր էր ան : Իր ճերմակ հոգին, իր անմեղութեան լուսաւոր հոգին բաղխեր էր Ոճիրին ու Անօրէնութեան տմոյն պատերուն, ու Չարին բոլոր զօրութիւնները մոլեգններ էին հոսելու անոր կուսական հոգիին անապակ բուրաստանին մէջ գարշումն ու արհաւիրքը ժանտ ու չկասկածուած բաներուն . . .

*
* *

Կարմիր Տարիին օգոստոսի վերջերն էր : Քանի մը օրէ ի վեր դժնեայ ու պակուցիչ լուրեր բերնէ բերան ման կու գային քաղաքին մէջ, խորհրդապահ ծածուկ անկիւններ, ցած ու խեղդուած ձայներով : Հայերուն դէմ

սաղարուղ կոտորածի ու աւարի խօսքեր կ'ընէին : Ամէն տեղ, անորոշ բայց անդոհական զգայութիւնը ունէին կարծես Աղէտքին որ կը սաւառնէր հորիզոնին վերեւ և որ կը սպառնար մօտենալ և տապապտ իյնալ քաղաքին վրայ :

Սիրանուշ չէր կասկածեր այս բոլորը : Եւ սակայն , չեմ գիտեր ի՞նչ անսովոր ու ճնշող բան մը կը զգար մթնոլորտին մէջ որ տաժանելի կ'ընէր իրեն առտնին խաղաղ ու միօրինակ կեանքը : Անիկա նշմարեր էր իրեններուն դէմքին վրայ յեղակարծ գունաթափումներ , նայուածքներուն մէջ արտակարգ սեւեռումներ և խռովիչ վեհերոտութիւն մը անոնց հասարակ շարժումներուն մէջ : Ծանր ծանր կը խօսէին ամէնքը : Ա՛լ չէին խնդար բնաւ : Ու խռպոտած , անշեշտ ձայներնուն մէջ անստուգութեան ու վախի սարսուռ մը կը դողար : Սիրանուշ նշմարեր էր նաև իր շուրջը տենդային ու ոգեսպառ փղձկումներ , ու անոնց յաջորդող՝ յանկարծական , սառնեղէն լուծիւններ , ուր բոլոր իրենները կը պրկուէին , կ'անշարժանային տեսակ մը սարսուգին մտամիտփման մէջ , որպէս թէ պատրաստուելու վրայ ըլլային անծանօթ , ճակատագրային ու մահացու բաներու . . .

*
* *

Չարաշուք յանգումը չուշացաւ :

Իրիկուն մը , խուլ , մահագուժ ձայներ , զարհուրանքի ու կոծումի ճգնաժամային ձայներ արթնցուցին Սիրանուշը իր խնկաբոյր քունէն : Ընդոստ ելաւ անկողնէն ու ծածկուելով հապշտապ՝ սենեակէն դուրս նետուեցաւ : Մայրը արգէն ելեր ու՝ ձեռքը ճրագ մը բռնած՝ անոր դրանք քով կը սպասէր հերարձակ , անձկութենէ կապարագոյն ու ամբողջ մարմնովը դողալով : Ծնչասպառ ու ահաբեկ , գրկին մէջ առաւ ան իր մէկ հատիկ աղջիկը ու զայն սրտին վրայ սեղմեց խեղալեղօրէն :

— Մի՛ վախնար , աղջիկս . . . Անո՛նք են . . . Կու գա՛ն կոր . . . Աստուած կ'ողորմի քեզի . . . Մի՛ վախնար , աղջիկս . . .

Մահասարսուռ վայնասունը կը բարձրանար , հետզհետէ աւելի ներոյժ ու համապարփակ : Գալարատանջ մարմիններու դերագոյն տաժանքէն փրթած ահարկու ոռնումներ , օգնութեան ու պաղատանքի աղբխարչ ճիչեր , աղջկան ու տղաքներու սրտաճմիկ , յոգնատխուր հեծեծանքներ ու երկարածըգուած հոգեւլարքներու անհնարին հռնդիւններ գիշերը կը լեցնէին , անոր սև միսերը փուշ փուշ ընելով իրենց տուայտանքի , անէացման

ու կործանումի դղրդումին քստմենքի ահագնութեամբը :

Ու մահասփիւռ, աւերիչ խուժանը, Եղեռնի այսահար թափօրի մը պէս կը մօտենար, վիթխարի ու մոլեկան :

Սիրանուշի մայրը՝ իր աղջկան սպառնացող վտանգին սարսափովը խենթեցած՝ անոր թեւէն բռնեց ու տանը վերնայարկը, դադտուկ ու անթափանց խորշի մը մէջ տարաւ զայն պահել :

— Հոս կեցիր, աղջիկս, ըսաւ անոր, տեղէդ մի՛ շարժիր, ձայն ձուն մի՛ հաներ, մինչեւ որ ես գամ ու քեզի ասկից առնեմ :

Ու զայն անձկութեամբ ու կատաղօրէն համբուրելէ վերջ վար իջաւ, իր էրկանը քով : Յաւազին մարդը, ամբած ու դողահար, ինչ ընելը չէր գիտեր ու անկիւն մը լուռ կեցեր, գետին կը նայէր խեղճուկրակ : Դեռ հազիւ քառսուննոց կար. յաղթ մարմին մը ունէր ու հուժկու թեւեր որ երկու քովերէն վար կը կախուէին, անօգուտ ու աւելորդ անդամի անջլութեամբ մը :

Ճրագը մարեցին ու էրիկ կնիկ սպասեցին մութին մէջ :

Սիրանուշ իր սև խորշին մէջ կը սպասէր, չունչը բռնած ու աչքերը խաւարին վրայ բացած, ահուերի բանի մը սպասումին խռովքէն : Դուրսի վայնասունը հազիւ մինչեւ հոգ կը հասնէր :

Բանի մը անվերջ ու ծանրակիր ժամեր անցան, ու Սիրանուշ, ականջը պատին դրած մօտիկ կ'ընէր, ամբողջ մարմնովը պրկուած :

Յանկարծ, տանը վարի յարկերէն բուռն աղմուկ մը իմացաւ : Խորտակուող դռներու, ջարդ ու փշուր եղող առարկաներու, ճարճատող կարասիներու ու աճապարող բիրտ քայլերու խառնաշփոթ ու հրէշաւոր ձայներ որոնք տունը կը սասանեցնէին :

Ասիկա չէր գիտեր ո՛րչափ տեւեց : Երբ խուժուժ ձայները դադրեցան ու վայրագ ժխորը հեռացաւ տունէն, արդէն լոյսը ծագելու վրայ էր : Սիրանուշ ա՛լ չկրցաւ դիմանալ ու դուրս ելաւ իր խորշէն : Ուղքին ծայրերուն վրայ կամաց կամաց վար իջաւ սանդուխներէն : Ապշած, զահանդած չորս դին կը նայէր հիմայ : Տունին մէջ բան մը չէր մնացած : Մերկ տախտակներն ու պատերը ահաբեկիչ ամայութիւն մը հագեր էին : Դռներն ու պատուհանները հաներ տարեր էին, ու տունը բազմաչեայ գանկի մը պարապ նայուածքները կը տնկէր ամէն կողմէն :

Սիրանուշ՝ խելացնոր՝ դէպի սրահը վաղեց-
հազիւ սեմին վրայ հասած էր երբ ծունգի
ինկաւ ուժասպառ ու ջախջախուած : Անաստի,
գաղանային խժդժութեան զարհուրիչ պատ-
կեր մը իր վիթխարի դժնդակութիւնը կը
զարնէր հոգ իր չլմորած նայուածքին : Տախ-
տակամածին վրայ Սիրանուշին մայրն ու հայ-
րը իրարու քով, արիւնի լճակի մը մէջ եր-
կընցած էին մեռ մերկ . . .

Խեղճ կինը կամովին սպասեր էր այգտեղ,
ու էրիկն ալ ստիպեր էր իր քովը մնալու ,
որպէս զի Քիւրտերը տունին մէջ ուրիշ անձի
մը ներկայութեան կասկածը չունենան , ու
խողխողումի վայրկեանին անգամ ձայնը փո-
րին մէջ պահեր էր կատաղաբար՝ թունդ
չհանելու համար իր աղջիկը : Հրոսակները զա-
նոնք մարթելէ վերջ հանուրցուցեր էին ու
մինչեւ յետին գուլպանին առեր տարեր էին :

Սիրանուշ դիւային ազազակ մը արձակեց
ու ծունկերուն վրայ՝ արիւնին մէջէն քաշ-
կըռտուելով՝ մօրը դիակին մօտեցաւ : Դեռ
տաք էր մարմինը, ու կէս մը կտրուած վիզէն
դեռ ժայթքող արիւնի ցայտումը՝ Սիրանուշի
երեսն ի վեր նետուելով՝ անոր բիւրերը պղղ-
տորեց :

Սիրանուշ միշտ ծունկի վրայ , աչքերը

տարապայման հրայրքով մը մօրը դիակին
յառած , արիւնին կարմիր խենթութիւնովը
կը լեցնէր զանոնք : Ու ատեն մը մնաց այդ-
պէս , պակուցումէն ու յուսահատութենէն
քարացած ու եղեռնին հօտէն զգայախաբ :
Անիկա չկրցաւ լալ , արցունքին անդորրող
անձրեւը չիջաւ անոր հոգիին ամեհի փոթո-
րիկին վրայ . հազիւ քանի մը խեղդուկ ու
պատռտած հեծկտանքներ անոր կոկորդը
քերթեցին : Յետոյ ծռեցաւ մօրը վրայ , իր
անբիծ շրթունքները անոր արիւնոտ շրթունք-
ներուն փակցուց ու մղեգին խանդաղա-
տանքի վերջին համբոյրի մը մէջ զանոնք
խածնելէ վերջ , ոտքի ելաւ ու մահաշուք
տունէն դուրս վաղեց խելագար :

Ամառուան պայծառ առտու մըն էր :
Լոյսով ողողուած քաղաքին մէջ ա՛լ կործա-
նարար Ուժը դադրեցուցած էր իր շղթայա-
ղերժ ու մահասփիւռ վազքը : Ամայի փո-
ղոցները աղէտքի վաղորդայնին խուլ սար-
սափը կը լռէին : Գիշերուան կոտորածէն
ճողպարած ողորմելի ու գունաթափ էակներ ,
ճամբաներու դարձքէն երեւան կու գային
երբեմն ու՝ հետապնդող մղձաւանջէն կարծես
հալածուած՝ դէպի մօտակայ եկեղեցիները
կը շտապէին հեւալով : Սիրանուշ մեքենաբար

հետեւեցաւ այլակերպած երիտասարդ կնկան մը որ հերարձակ կը վազէր, զիրկին մէջ երեխայ մը բռնած ։

Ա՛լ լմնցած էր ։ Ու ամբողջ այդ դերագոյն գիշերը ո՛չ մէկ հրազենի հարուած լսուած էր քաղաքին մէջ ։ Ոճիրը իր ժանգոտ ու ծուռ Դանակը միայն մաքրեւ էր Հայուն հոսելու պատրաստ արիւնին մէջ, ու չէր հանդիպեր բնաւ՝ իր վատ ու դիւրին ճամբուն վրայ՝ ինքնապաշտպանութեան տարտամ, հեռաւոր շարժումի մը, բոլոր այդ ողբալի ժողովուրդին կողմէ . . .

Քանի մը օր վերջը, Սիրանուշի մնացած ծանօթներէն սրտցաւ մարդիկ անոր տխուր որբութեանը մտածելով, մեղի յիշեր ու զայն մեղի զրկեր էին ։

Ա՛լ մեր որբը, մեր տունին հիւանդ աղջիկն էր անիկա, ու կաթոգին աղապատանքով մը շրջապատեցինք զինքը ամէն վայրկեան ։ Դժնդակ ցնցումէն ի վեր որ անոր էութիւնը հիմէն խախտած, քայքայած էր, Սիրանուշ մեր քով կ'ապրէր դատապարտուած ու ախտաւոր կեանք մը ։

Պարտէզներու ու դաշտերու վրայ նայող լուսաւէտ սենեակին մէջ զոր իրեն յատկացուցած էր մայրս, անիկա լուռ կը մնար

երկար ժամեր, շուարած պիշ աչքերը պըտըտցնելով տարտամ անկիւններու վրայ ։ Մենէ մէկը միշտ իր մտը կ'ըլլար ։ Բայց մեր փութկոտ խնամքներուն, մեր սիրազեղ արտորանքներուն հազիւ կը պատասխանէր ան քանի մը տժգոյն վանկերով, հազիւ երբեմն կը մտածէր ետին դառնալ, նայիլ պահ մը իր հատնումի ու սեւեռման ճամբուն վրայ ։

Զուարթ, խելիսօլ պատմութիւններ ըրինք զինքը մտազբօսելու համար, անուշ՝ մոռցնող երգեր կանչեցինք իր ցաւը քնացնելու համար ։ Ոչինչ կրցաւ զայն սթափեցնել իր դժնեայ յափշտակութենէն, ոչինչ կրցաւ վրդովել իր կապարէ երազանքը ։

Միակ ու բռնաւոր մտածում մը տիրականօրէն կը լեցնէր իր սպառող դոյութիւնը, կը լլկէր իր կիսաւեր հոգին ։

Արիւնին տարամերժ ու անողոք յաճախանքն էր ասիկա ։

Արիւն կը թափէր գիշերին մէջ, արիւնի տարափներ դահաւիթօրէն կ'իջնային դուրսի սեւ միջոցին մէջ, ու արիւնով կարմրած աղջամուղջը իր նայուածքը կը կուրցնէր ։

Սիրանուշ ա՛լ դրեթէ չէր քնանար ։ Ծակատագրական մահագոյն վարագոյրի մը պէս

իր կեանքին վրայ իջնող, իր սխրալի մանկութիւնը վերջացնող դաժան գիշերէն ի վեր, անիկա չէր կրցեր դոցեւ իր աչքերը, վախնալով կարծես անոնց մէջ բանտել ու միշտ պահել արհաւիրքը զոր անհունօրէն տեսան անոնք :

Որքա՛ն գիշերներ հսկեցի ես ալ Սիրանուշին քով : Յուզումով ու երկիւղածութեամբ կը մտնայի ամէն անգամ սենեակէն ներս : Իրեն կը մօտենայի և ճակտէն կը համբուրէի, ինչպէս կը համբուրեն խորանին վրայ դրուած նուիրական մասունք մը : Քանի մը անիմաստ բառեր կը թոթովէի իրեն ու անկիւն մը կ'երթայի նայիլ լուռ ու մունջ : Անիկա երբեմն ինծի կը նայէր գերմարդկային նայուածքով մը ու տարօրինակ քաղցրութեամբ ժպիտով մը, որ դալկացած սրբուհիի մեստիքական շնորհք մը կը դնէր անոր դէմքին վրայ :

Ժամերը կ'անցնէին ծանր ու յուղարկաւոր :

Երբեմն դուրսէն եկող անորոշ ձայն մը Սիրանուշը կը ցնցէր : Ոտքի կ'ելլար ան յեղակարծ, ու՝ ահուգողի կսկծալի շեշտով մը՝

— Անո՛նք են . . . կուգա՛ն կօր . . . փախչի՛նք . . . կ'ըսէր սարսափած, ու կու գար ինծի փարիլ աղաչաւոր ու սարսուղին :

Ան ատեն, թեւերուս մէջ կ'առնէի զինքը ու ապահովիչ խօսքերով կը հանդարտեցնէի, կը փարատէի իր վախը : Ու նորէն կը լռէինք միասին :

Ամէն առտու՝ մութնուլուսուն՝ պատուհանին քով կ'երթար նստիլ և գլուխը ապակիին կոթնցուցած՝ արշալոյսին կը սպասէր անհամբեր : Ասիկա տարփանք մը, հրայրք մը եղած էր իրեն :

Բայց աշնան սկիզբները ա՛լ չկրցաւ անկողնէն ելլալ : Կռնակի վրայ ոգեսպառ երկընցած, ամէն վայրկեան կը վառէր, կը հատնէր անիկա՝ ուխտուած ու անչե՛ջ մոմի մը պէս : Բժիշկները ամէն յոյս կտրեր էին իրմէ, ու մենք՝ ճարահատած անոր կեանքը երկարելու մեր հոգեւին մաքառումին մէջ՝ համակերպեր էինք ա՛լ անոր խապառ մեկնումին :

*
*
*

Այդ գիշերը ամբողջ հսկեր էի իր սնալին քով : Արշալոյսին—որ իր կեանքին վերջալոյսն էր այս անգամ—Սիրանուշ իր հալումաշ գլուխը բարձին վրայէն տաժանագինօրէն վեր առնելով՝ աչքերը պատուհանին սեւեռեց : Յետոյ ինծի դարձաւ նախեցաւ երկար, պաղատագին նայուածքով մը :

Հասկցայ որ դուրսը նշուլող արշալոյսը տես-
նելու, վայելելու իր անկարող տենչանքը կը
գալարէր զինքը : Վարագոյրները մէկդի ըրի,
ու անկողինը մեղմօրէն պատուհանին մօտե-
ցուցի :

Հորիզոնին կուսութիւնը վարդագոյն ար-
իւնի անհուն ամօթխածութեամբ մը շառա-
գուններ էր արդէն, ու հրաշաքանդակ ամպեր
իրենց ոսկեղօծ շղթաները կը տարածէին
երկինքին միապաղաղ մաքրութեանը վրայ :

Սիրանուշ, իր կմախսացած արմուկները
բարձին յենած, գլուխը ձեռքերուն մէջ,
անհնարին յափշտակութեան տենդավառ
նայուածքով մը հորիզոնը կը լափէր :

Յանկարծ, ինծի դարձաւ ու՝ երանութեան
աստուածային ժպիտով մը՝ որ միշտ պիտի
ճառագայթէ ուղեղիս մէջ, մխիթարուած
կարծես բոլոր անողորմ ճակատագրականու-
թենէն որ զինքը հալածած, ճզմած էր, ու
ազատագրուած Արիւնին յամառող յաճա-
խանքէն որ իր դիւրաբեկ ծաղիկի կեանքը
խմած, ցամքեցուցած էր, անյիշաչար, գրեթէ
ներող ձայնով մը մրմնջեց .

—Ո՛հ որ ինծի չափ արշալոյս տեսաւ . . .

Ու Սիրանուշ աչքերը գոցեց, ա՛լ չբա-
նալու համար զանոնք . . .

Ք Ո Յ Ր Ը

Ք Ո Յ Ր Ը

Ենեակին մէջ մինակ նստած կը խօսէինք: Գաղափարի ընկերուհի մըն էր, որուն տունն էի, և որ նոր վերադարձեր էր Պոլիս ըրած իր վերջին ճամբորդութենէն: Անիկա թարմ ու անհատնում տպաւորութիւններ բերեր էր իրեն հետ Վոսփորի դիւթական դժոխքէն, և կ'ըսէր զանոնք՝ կնոջական շնչատ, կցկտուր այլ խորապէս զգայուն արտայայտութեամբ մը, որ յաճախ մէկ բառի մէջ ամէն բան կը խտացնէ, և որ ջիղերը կը թրթռացնէ, մարմինը փուշ-փուշ կ'ընէ ապրուած իրականութեան, անցուած արկածին, կրուած յուզումին, հանդիպուած ցաւին սուր ու անդիմադրելի սարսուռովը: Սրտհատնում մը՝ ապիկա, բայց հեշտանք մը՝ միեւնոյն ատեն: Ու ես՝ ծարաւի հետաքրքրութեամբ մը անոր շրթներուն լարուած՝ մտիկ կ'ընէի իրեն,

անձկայրեաց՝ աւելի ու աւելի լսելու իրմէն , ու անհամբեր՝ սպառելու , իւրացնելու ամբողջ գանձն իր պատմութիւններուն :

— Բան մը վրաս չէ՛ ազդած այնքան , շարունակեց ընկերուհի Արտէմ , որքան ա՛յն , ինչ որ պիտի զրուցեմ հիմայ քեզի : Այս վերջին թրխիս դէպքերով ու դիպումներով լեցուն եղաւ , բայց ամէն բան , ու նո՛յն իսկ երլտըզի ուսման պայթումին ու Արիկ էֆէնտիի սպանութեան սոսկալի օրերուն բոլոր տեսածներս ու լսածներս , կրնայ ըլլալ որ մոռնամ , բայց ան աղջկան դէմքը , անոր խօսքերը , անոր պատմութիւնը երբեք , երբեք չեմ կորնար , պիտի չկրնամ միտքէս հանել . . .

Եւտի Գուլէի Ազգային Հիւանդանոցը գացեր էի՝ ազգականներէս հիւանդի մը այցելելու համար : Եւ այդ առթիւ ուղեցի Հիւանդանոցին զանազան մասերը տեսնել ու հիւանդներու դրութիւնը աչքէ անցընել : Տարօրինակ թո՛ղ չթուի քեզի այս փափաքս . հիւանդանոցները շատ պառկած , տառապած ըլլալու է թերեւս : Հիւանդապահ աղջիկներէն մէկը , փութկոտ հաճոյակատարութեամբ մը , առաջնորդեց զիս : Արագ մը անցանք բոլոր սրահներէն : Յիմարանոցի կիներու բաժնին մէջ էր որ ամէնէն աւելի

կանգ առնել ու մնալ պիտի ստիպուէի : Չէի կրնար «օգնել» . այդ արգահատելի էակաները ամէն հիւանդէ աւելի բուռն կարեկցութիւն մը ազդած են ինձի . անոնք հոգիին թոքախտաւորներն են կարծես , և այն մտածումը՝ թէ իրենց վիճակը գրեթէ միշտ արդիւնք է բացառիկ դժբաղդութեան մը կամ արտակարգ տառապանքի մը՝ զիս խորունկ համակրութեամբ մը կը քաջէ դէպի անոնց : Անհուն խանդաղատանք մը ունիմ մանաւանդ յիմարացած կիներու և աղջիկներու համար : Ու բնական էր , հետեւաբար , որ հոգ , կին յիմարներու բաժնին մէջ , պիտի յամենայի :

Շատ մը մտային խանգարումի պարագաներու մէջ , որոնք ամէնքն ալ իրենց առանձին աւելի կամ պակաս շահեկանութիւնը ունէին , աղջիկ մը , մասնաւորապէս , իմ ուշադրութիւնս գրաւած էր , առջի վայրկեանէն :

Ներս մտած ատենս՝ անիկա լռիկ նստած էր պատուհանի մը առջեւ , աչքերը դուրսը սեւեռած , մէկ ձեռքը ծնօտին տակ , վտիտ մատները չրթունքին վրայ : Բայց երբ ես , ասդին , չափահաս ու գեղադէմ կնոջ մը հետ կը խօսակցէի , անիկա , յանկարծ , ոտքի

ելաւ, անդիէն, իր նիհար թեւերը ջղաձգօրէն ետին երկարեց, մէկուն մերձեցումը մերժելու, արդիւլելու պէս, ու աչքերը դոց, կարծես վախնալով դուրսն ալ ետին դարձնել, աղեկտուր ձայնով մը սկսաւ ճշել.

— Զէ՛, չե՛մ ուզեր... մի՛ մօտենար, կորսուէ՛... դուն իմ եղբայրս չե՛ս... դուն Տաճիկ մըն ես... կ'ատեմ քեզի... դնա՛, վա՛տ, հեռացիր, կորսուէ՛...

Ու պահ մը, անշարժ ու լուռ կենալէ ետք, թեւերը վար թողուց, ու մեղմ ու լալազին շեշտով մը աւելցուց.

— Ո՛ւր է Արամը, պզտիկ եղբայրս, հոգի՛ս... ո՛ւր է Արամս, չե՞կաւ դեռ, ե՞րբ պիտի գայ... ա՛ն դրկէ՛ ինծի... Արա՛մս կ'ուզեմ, Արա՛մս կ'ուզեմ տեսնել...

Ու աթոռին վրայ ինկաւ, ու խուլ ու յուսահատ հեծկտուք մը փրցուց, ամբողջ ազազուն մարմնովը դալարուելէն...

Անկարելի էր դիմանալ իր լաց ու կոծին։ Աչքերս արցունքով լեցուեցան, սիրտս սկսաւ խշխշալ և ուժգնօրէն զարնել։

— Հոգ մի՛ ըներ, տիկի՛ն, բան չկա՛յ, ըսաւ յիմար խօսակիցս, օրը մէկ-երկու հեղատ աղջկան կը պատահի այդպէս, ատոր ալ վարժուեցանք... Դուն ինծի ա՛ն ըսէ՛,

պիտի նամակ գրե՞ս ինծի Ամերիկայէն...

Բայց խելքս ու նայուածքս անդին էին, ան հեծող աղջկան վրայ, ու չէի կրնար ոչ տալ խօսակցիս։ Ուստի զայն ձգեցի, և հիւանդապահ առաջնորդիս հետ շտապեցի միւսին մօտ։

Դեռ քսանըհինգ տարեկան հաղիւ կար, միջինէն վեր հասակ մը, որ աւելի երկարեր էր իրանին ու ամբողջ մարմնին տանջուած վտաւմամբ, խոշոր սև աչքեր, աղնուաղգի սեւութեամբը բնագաւառի աղջիկներուն, և աւելի սեւաթոյր մազեր, որոնց յորդառատ ալիքը կը թաւալէր իր կմախացա՞ թիկունքն ի վար։

Զիս տեսնելուն՝ կտրեց իր լացը, ինքզինքին եկաւ, ժողուրտուեցաւ, շտկուեցաւ աթոռին վրայ, թաշկինակով մը սրբեց իր արտասուածքը, տոգոյն ու թափանցիկ այտերը, և սրբուհիի ու յանցապարտի անպատում նայուածք մը նետեց վրաս։

— Տիկինը Ամերիկայէն է, ըսաւ հիւանդապահը, զիս անոր ներկայացնելով։

Աղջիկը պատասխան չտուաւ։

— Անունդ ի՞նչ է, անուշս, հարցուցի, իր մազերուն մետաքսը շոյելով։

Նորէն չպատասխանեց։ Բայց իր աչքերը

գլխով թիւն, ներողութիւն կը հայցէին իրեն համար :

— Այսպէս է, կը փսփոսար ականջիս հիւսնդապահը, մարդու չի պատասխաներ, մինակ ինքնիրեն կը զրուցէ . . .

— Ձե՞ս ուզեր անունդ ինծի ըսել, ա՜նո՛ւշս, թախանձեցի ես կրկին, ձեռքս քաղցրութեամբ իր ուսին դրած :

Աղջիկը դալկօրէն շիկնեցաւ : Կ'ուզէր բան մը ըսել, բառ մը արտաբերել, սիրտս չկոտրելու համար, կարծես զգար իմ անձկութիւնս, ու ճիգ մը ընել ուզէր տեղի տալու անոր :

— Ես Արամին քոյրն եմ, եղաւ իր միակ պատասխանը, զոր արտասանեց կամաց, ծանր ու մանկական անհունօրէն սրտաշարժ շեշտով մը :

Եւ այդչափ : Ա՛լ կարելի չեղաւ ինծի ուրիշ խօսք մըն ալ խլել իր կղպուած ու չբացուող շրթներէն : Եւ արդէն չստիպեցի, որովհետեւ չէի ուզեր, չէի կրնար երկար մնալ հոգ ու հանգուրժել չարչարանքի այդ անձանթ ճակատագրին, և անհամբեր էի այդ աղջկան վրայով մանրամասնօրէն լսելու, անոր ողբալի պարագային ամբողջապէս տեղեկանալու : Ուստի, քանի մը սրտագին յոր-

դօրներով, կրկին գալ զինքը տեսնել խոտանալէ ետք, իր երեսները համբուրեցի ու դուրս ելայ սրահէն :

Նրբանցքին մէջ, հիւսնդապահին թեւէն բռնեցի և ստիպողաբար աղաչեցի իրեն որ անմիջապէս ըսէր ինծի ամէն բան որ ինք լսած էր կամ գիտէր այդ աղջկան մասին որ զիս խռոված, տակնուվրայ ըրած էր :

Հիւսնդապահը, անձկոտ նայուածքով մը չորս գին խուզարկեց, կարծես վախնալով որ մէկը կը լսէ իր «վտանգաւոր» խօսելիքները :

— Եկո՛ւր, ըսաւ ապա, տեղ մը քաշուինք՝ որ մարդ չիմանայ մեզի . . .

Իրեն հետեւեցայ : Մօտակայ խուցի մը մէջ առանձնացանք : Եւ հոն, գոց դրան ետին, չոր ալժուռի մը վրայ նստած՝ մօրիկ ըրի ամէնէն ահաւոր, ամէնէն դժնդակ, ամէնէն եղբրական պատմութիւնը, զոր կեանքիս մէջ երբեք լսած ըլլամ :

*
*

95ի ամիսն սկիզբը, իր ծնողքին հաւանութեամբը և անոնց ամենամօտիկ բարեկամներէն ճամբորդ ընտանիքի մը հետ, Զապէլ—այս էր աղջկան անունը—Սեբաստիա-

յէն կը մեկնի դէպի Սեւ Ծովու մէկ նաւահանդիստը, այցելելու հոն հարս դացած իր մէկ մօրաքրոջը, և գիմաւորելու իր կըրտսեր եղբայրը, Արամ, որ Պոլիսէն կու գար տուն, դպրոցական արձակուրդի ամիսներն անցընելու:

Զապէլ խանգալաթ գործով մը կը սիրէր իր այդ եղբայրը, որ գրեթէ տարեկից էր իրեն, և որուն կայտառ ու սիրալի ներկայութեամբը լեցուած էր իր կեանքը, այն օրերէն ի վեր՝ երբ միասին կը տապալակէին օրորոցին շուրջ, մինչեւ խելանութեան արշալուստ տարիները: Մինչդեռ իր անդրանիկ եղբայրը, Աւետիս, որ արդէն երկարատեւէ ի վեր առեւտրական ասպարէզը մը տած՝ չափահաս երիտասարդ մըն էր, տարիքի անհամեմատ տարբերութեամբ մը, քրոջական միեւնոյն ջերմեռանդ պաշտումէն աւելի՝ տեսակ մը հանդարտ ու կրաւորական սէր ներշնչած էր իրեն, որ զայն միշտ մեծ ճանչցած ըլլալ կը յիշէր:

Արամ, Պոլիս ուսանողութեան երթալէն ի վեր, առաջին անգամն էր որ տուն կը վերադառնար: Ու Զապէլ՝ կարօտէն խենթեցած՝ անոր վիզը կը փաթթուէր հիմայ, ու չէր ուզեր անկէ վայրկեան մը բաժնուիլ:

Արամ առաջինը չէր բոլորովին. անիկա զարմանալի ու հիմնական փոփոխութիւններ կրած էր: Սեբաստիայէն խնդումներես ու թեթեւոտն մեկնող սիրունիկ տղեկը պատանեմարդ կը վերադառնար, կանխահասօրէն աճած, դրեթէ առնական երեւոյթ մը առած: Կեդրոնականը իր հղօր ու կախարդ շունչը փչեր էր անոր սրտին և իր ճակատագրական կնիքը դրոշմեր էր անոր երեսին: Ու իր խօսքերուն ու իր շարժումքին ու իր նայուածքին մէջ լրջութիւն մը կար որ իր քաղցր ու միամիտ քրոջ հոգին կը խռովէր, թունդ կը հանէր՝ չփոթ ու հեռաւոր անձկութիւններով: Բայց Զապէլ հպարտ էր իր Արամով. անիկա իր հերոսն էր, իր կեանքն ու իր պարծանքը, ու կը պատրաստուէր անոր հետ թեւթեւի Սեբաստիա դառնալ և անով իր յաղթական մուտքը գործել ազգականներու, բարեկամներու և ծանօթներու շրջանակին մէջ:

★ ★

Եւ ահա՛ վրայ կը հասնի Դէմքը, ամէն ծրագիր խանգարող, ամէն երազ քանդող, ամէն երջանկութիւն խորտակող անողորմ ու անաստուած Դէմքը...

Քաղաքը սարսափի մէջ է : Մեկնիլ, ճամբորդելը անկարելի : Կոտորածը ամէն ելք գոցած , ամէն ճամբայ խափանած է : Պաշտպանութեան ո՛չ մէկ յոյս , ինքնապաշտպանութեան ո՛չ մէկ միջոց կամ պատրաստութիւն : Տուներու անապահովութիւնը կը մզէ հայ բնակչութիւնը եկեղեցիները ապաստանելու :

Շատ մը ուրիշներու պէս , Զապէլ ու Արամ ալ՝ աղէտոգում սպասումի արհաւիրալի գիշեր մը լուսցնելէ ետք , առտուն դուրս կ'ելլեն՝ իրենք զիրենք ամէնէն մօտիկ եկեղեցին նետելու խուճապական աճապարանքով : Բայց հաղիւ քանի մը փողոց դարձած են , երբ արիւնախանձ գազաններու վոհմակ մը իրենց ճամբան կը կտրէ : Կը կենան : Փախչին անկարելի է : Զապէլ Արամին կը փարի , կը կառչի խելայեղօրէն : Գազանները կը մօտենան՝ զոյգ մը անզուգական այս որսին տեսլէն գիշատիչի ախորժակնին գերազրգուած : Արամ իր մերկ ձեռքերն ու ակռաները ունի միայն պաշտպանելու համար իր քոյրը , որ նուազած գետին ինկած է արդէն : Բայց անիկա երկու մտածում չունի . կացութիւնը՝ իր ամբողջ արհաւիրքով՝ որոշ է իրեն համար : Ինք հոն

պիտի կենայ իր քրոջը առջեւ , ու որքան որ դեռ չէ դադրած շնչելէ՝ պիտի թոյլ չտայ որ անոր դպչին . . . : Գնտակ մը՝ իր կուրծքին՝ կը զգեսնէ զինքը իր քրոջ նուազած մարմնին վրայ : Արամ իր հոգեվարքի թեւերուն մէջ կը գրկէ զայն , ու անոր գլխուն դրած վերջին համբոյրով մը իր շունչը կուտայ : Զապէլ սթափած չէ դեռ : Գազանները կը բաժնեն իրարմէ քոյրը և եղբայրը : Անշունչ դիակը կը ձգեն փողոցին վրայ , շնաւոր դիակը կը վերցնեն կը տանին :

Երբ Զապէլ ուշքի կու գայ , ինքզինքը կը գտնէ՝ բազդակից կարգ մը ուրիշ աղջիկներու հետ՝ թրքական փարթամ գեհնի մը մէջ , ուր Տաճիկ էֆէնտիներ ժամանցի համար կու գան , կը հանգչին ու ինժ կ'ըլլան՝ մեղկ ու արբուող նուագածութեան մը ձայնով՝ պարել տալով հոգ , Պոտլէռեան «գերեզմանի պէս խորունկ տիվաններու» վրայ սմբած , կծկտած աղեխարշ զոհերը . . .

*
* *

Իրիկուն մը , նորէն , այս տեսակ զուարճասէրներու խումբ մը ինկեր , տախտապարներ էր հոգ : Խրախճանքը իր մագիլները Յաւին վրայ դրեր , անով կը խնժղար , կը

յօսնանար : Երգերն ու պարերը իրարու կը յաջորդէին : Ու բոլոր այդ միջոցին՝ Զապէլ՝ Տիկնիկին մէկ անկիւնը քաշուած ու գլուխը բարձրու մէջ մխրճած՝ կը ջանար չտեսնել, չլսել . . . : Կարգը իրենն էր, սակայն, ու պէտք էր որ ինքն ալ իր բաժինը պարէր : Տանտիրուհին, դաժան դէմքով պառաւ մը, եկաւ իր թեւէն քաշեց բրտօրէն, ու ոտքի հանեց զինքը :

Նուագարանները սկսան խօլ եղանակ մը հնչեցնել : Բայց Զապէլ կեցած տեղէն չէր շարժեր : Անիկա այցելուներէն մէկուն վրայ տնկած էր իր աչքերը և անոր կը նայէր՝ կոպերէն դուրս ցայտող իր բիւրերուն խողառ սեւեռումովը : Ու մարդը, որ այդ տարօրինակ նայուածքին ենթարկուած էր, բնա՛ւ վեր չէր վերցնել իր գլուխը, չէր փորձուեր հետաքրքրուիլ խաղերով ու աղջիկներով, և շարունակ պատրուակ մը կը փնտռէր՝ անտարբեր ու մտադրազ ձեւանալով՝ մեկուսանալու և ուշադրութենէ վրիպելու համար :

Ո՞վ էր այդ մարդը, ի՞նչ գործ ունէր հող : Զապէլ ճանչցած էր զայն, ու թէեւ չէր կրնար ինքնիրեն բացատրել անոր հող ներկայութիւնը, բայց անոր մէջ իր փրկութիւնը ապահովուած կը տեսնէր արդէն . . .

Զապէլի մեծ եղբայրը, Աւետիսն էր այդ մարդը, որ իր առեւտրական գործերուն հասնելու համար — այդ արգելքի ու աղէտքի օրերուն — չկրնալով իբր հայ ճամբորդել, իր մէկ թուրք բարեկամին մեղսակից վկայութեամբ, յաջողէր էր ամէն տեղ իբր թուրք անցընել ինքզինքը : Այդ իրիկուն ալ թուրքերու հետ գտնուելով՝ չէր կրցեր բանաւոր պատճառ մը գտնել խոյս տալու, երբ առաջարկեր էին ամէնքը մեկանց հող դալ զուարճանալու : Աւետիս, կասկած չարթնցընելու համար, ընդունել էր առաջարկը, և հետեւէր էր իր կարծեցեալ հաւատակիցներուն :

— Պարէ՛, աղջի՛կ, պարէ՛, կը ձայնէին ամէն կողմէ՝ հաճոյքով անասնացած թուրքերը :

— Պարէ՛, հայտէ՛, պարէ՛, կը հրամայէր չիլ ու ժանտադէմ տանտիրուհին :

Բայց Զապէլ կեցած տեղէն չէր թնտար : Ու երբ տեսաւ որ ա՛լ պիտի չկրնար դիմադրել իր վրայ թափող ստիպումներուն, ամէն բան աչքը առաւ, և կողկողագին ձայնով մը գոչեց .

— Աւետի՛ս, մեծ եղբա՛յր, չե՞ս լսեր, ինչո՞ւ չես նայիր ինձի, Աւետի՛ս, մեծ եղ-

բայր, ազատէ զիս ասկէ, ազատէ՛ զիս ասոնց ձեռքէն . . .

Բոլոր ներկաները, յանկարծ սահմուկեցան մնացին՝ այս խօսքերուն վրայ : Զէին հասկնար թէ ի՞նչ կ'ըսէ ան, բայց կը տեսնէին որոշապէս թէ աղջիկը հայերէն խօսք կ'ուղղէր իրենցմէ մէկուն : Զարմանքի առաջին տպաւորութենէն ետք, սկսան աջէն ձախէն հարցումներ ընել .

— Ի՞նչ է ան, Հաֆըզ էֆէնտի, ի՞նչ ըսել կ'ուզէ կոր այդ աղջիկը . . .

Աւետիս, վախէն դեփ դեղին կտրած, բայց ջանալով ծածկել իր ներքին տագնապը, բռնադրօսիկ ծիծաղով մը կը պատասխանէր ամէնուն .

— Հէ՛չ, էֆէնտի մ, փախցուցե՛ր է, խե՛նթ է, զիս Հայու և ճանչորի տեղ դրած ըլլալու է, չեմ հասկնար կոր, ասոյի՛ պ . . .

Զապէլ տեղի չէր տար, սակայն, և աւելի ու աւելի թախանձագին պաղատանքով մը, կը կրկնէր շարունակ .

— Աւետի՛ս, մեծ եղբայր, դու՛թ չունի՞ս, ազատէ՛ զիս ասկէ, ազատէ՛ զիս ասոնց ձեռքէն . . .

Կայսրութիւնը կը կնճռոտէր ու վտանգա-

ւոր կը դառնար : Թուրքերը կասկածիլ կը սկսէին :

— Աս ի՞նչ բան է, Հաֆըզ էֆէնտի, ի՞նչ կ'ուզէ կոր քենէ այդ աղջիկը, ասոր մէջ բան մը կենալու է . . .

Աւետիս, ինքզինքը փրկելու դողահար թափով մը, ամէն նկատում մէկդի դրած, ամէն զգացում կու տուած, ոտքի ցատկեց ու գնաց Զապէլին առջին ցցուեցաւ, ու հեզնոտ ու արհամարոտ ձեւերով, սկսաւ չափուիլ այդ տկար ու մատնուած էակին հետ, որ իր միտէն ու ոսկորէն էր, իր քոյրը . . .

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզես կոր, խե՛նթ աղջիկ, թուրքերէն ըսէ՛, ես հայերէն չեմ հասկնար, հայ սիրականի՞դ նմանցուցիր զիս, հոս Հայ ոտք չի կրնար կոխել, հոս կեավուրի աղջիկները միայն կ'ընդունուին . . .

Ու Աւետիս ճշակտօր կ'ելէր իր դերը լաւ կատարելու : Մարդկային վատութեան այդ քստմնելի ու ծամածուռ պատկերին մէջ, Զապէլ աւելի մօտէն ու աւելի ստուգապէս կը ճանչնար հիմայ իր մեծ եղբայրը : Եւ յուսահատութեան անհնարին յամառումով մը՝ անոր առջեւ ծունկի եկաւ ու կրկին ու կրկին աղերսեց .

— Գէշութիւն մի՛ ըներ, Աւետիս, մեծ եղբայր, փրկէ զիս այս տեղէն . . .

Աւետիս, իր կացութիւնը փրկելու մտա-
ծումէն կուրցած, մըլեգնած՝ ոտքովը ետ
հրեց իր քոյրը, և ահռելի յիշոց մը նետեց
անոր ճակատին .

— Կորսուէ՛, . . .

Ձապէլ, գետինը փռուած, երկար ու
չարաշուք աղաղակ մը արձակեց, մէկը այն
հագեպատառ ճիչերէն որոնք լեզու չունին,
կամ գերադոյն, ընկճող, ջախջախող Կակի-
ծին միակ լեզուն կը կաղմեն մարդկային է-
ակին մէջ։ Յետոյ, նոյնքան երկար ու չարա-
շուք քրքիջ մը փրցնելէն, ոտքի կանգնեցաւ
և սկսաւ պարել, պարել, անընդհատ ու
խօյական պար մը, որուն յորձանքին մէջ իր
ամբողջ մատղաշ էութիւնը, իր պարզուկ ու
անպիղծ խորհուրդը կը ցրուէր, կը ցնդէր,
կ'երթար, և որմէ չղաղրեցաւ, մինչեւ որ
իր թեւերէն բռնելով զինքը բռնի կեցուցին
ու տարին անկիւն մը նստեցուցին։

*
**

Մէկ քանի շաբաթ վերջը, միւս հայ ա-
ռեւանդուած աղջիկներուն հետ, յիմարացած
Ձապէլն ալ յանձներ էին տեղւոյն Առաջնոր-
դարանը։ Իսկ Դէմքը անցնելէն ետք — որ
արդէն Սեբաստիայէն առեր տարեր էր իր
ծնողքին կեանքը — Ձապէլ՝ իր մեծ եղբօր
կարգադրութեամբ՝ Պոլիս ղրկուեցաւ՝ Ազ-
գային Հիւանդանոցը գրուելու։

ՀԱՅԻՆ ՈՒԺԸ

ՀԱՅԻՆ ՈՒԺԸ

Տարի մը անցեր էր արդէն Աւերումի փոթորիկէն ի վեր որ չղթայաղերծուեցաւ Հայ աշխարհին եղկելի տարածութեանը վրայ, ու քար ու քանդ գետնի հաւասար ըրաւ խոնարհ երգիքները ամբողջ ողբալի բնակչութիւններու։ Արիւնի յորդ սահանքները չէին կրցեր բեղմնաւորել հայրենի հողը, որ դեռ դիակ կը հոտէր։ Սհաւոր խողխողումէն վերջ, վայրի ծաղիկները՝ գրեթէ ինքնիրենց թաղուած ամբոխներու փառութեան մէջէն՝ անկարեկիր բնութեան բիւրաւոր ժպիտները բացած էին այդ գարնան։ Բայց ցորենը չէր կանչցեր ու գութանին նուիրական լիւումէն այրիացած արտերը, լերկ ու խոպան, իրենց լքուած ու անարգաւանդ մայրութիւնները կը սգային։

Ու ամառուան առաջին տօթերուն հետ,

Սույլ — անողճճ Կատուհաս հողէն ապրող
համայնքներու — իր մահացաւ շունչը կը փը-
չէր հիմայ, լափել հատցնել սպառնալով
կիսամեռ կեանքը Աղէտէն ճողպարածներուն :

*
* *

Հաղիւ ժամու մը չափ հեռու Մեծ ճամ-
բէն, ուրկէ բեռնաւոր կարաւաններ, սպա-
ռաղէն ձիաւորներ ու շղթայակապ արսու-
եալներ կ'անցնէին շարունակ և որուն ծայրը
չէին գիտեր ո՞ւր կը յանգէր, սեպ դար-
վերի մը կուշտին մխուած, գիզուած էր Օ"
գիւղը : Միւս մինակ, ամայի ու դաժան բը-
նապատկերի մը կեդրոնը կղզիացած էր ան,
ու իր տանիքները՝ ծերութեան ու յոգնու-
թեան անհուն լքումով մը իրարու վրայ ին-
կած, իրարու կռթնած, իրարու նեցուկ ըլ-
լալ ուզող ցաւագին ուսերու պէս՝ քովէ
քով կը շարուէին ու վախկոտ ու ողորմակ
երեւոյթով մը, ներողութիւն կը խնդրէին
կարծես, այդ բարձունքէն, իրենց բնակիչ-
ներուն ապրիլ յանդգնելու ոճիրին համար :

Ս.յդ երգիքները կանգուն մնացեր էին
նորէն : Բռնութիւնը՝ քիչ մը ուշ մնացած
ու ա՛լ յափրացած, ժամանակ ու ախորժակ
չէր ունեցեր ամբողջական քանդումի վայել-

քին յամենալու հող : Գիւղին այրերէն մաս
մը մորթեր էր շտապով ու գիւղացիներուն
բոլոր տաւարն ու պաշարը առեր տարեր էր :

Կուշտ ու կուռ եղեռնին ու ծանրաբեռն
թալանին մեկնումէն վերջ, սուգի և անձ-
կութեան գիշերներուն երկարատեւ զարհու-
րանքէն ջախջախուած, սպառած՝ երբ այրի-
ներն ու որբերը դադրեր էին պահ մը կո-
ծելէ, հեծկտալէ, երբ արցունքը ցամքեր,
լուեր էր աչքերուն մէջ ու աղիքները սկսեր
էին պոռալ սովալլուկ որովայններուն խորէն՝
այն ատեն է որ ծայր տուեր ու բռնաւոր ու
անողոր ուժգնութեամբ մը բնդհանրացեր էր
յուսահատ շուարումը, սանձակոտոր, գերա-
գոյն խուճապը :

Անթի՛ էին . . . բայց ո՞ւր էր հացը :

Նայուածքները, մթին զահանդանքով
մը, փայլատակեր էին. ձեռուրները, ջղա-
ձգական երկարումներով, պրկուեր էին պա-
րապին մէջ :

— Հա՛ց, հա՛ց, հա՛ց, կը ճըւային սըղ-
տիկները :

Ու մայրերը՝ իրենց զաւկներուն աղա-
ղակներէն խելակորոյս՝ դռներէն դուրս
նետուեր, սար ու ձոր ինկեր էին, քաղելու,

ժողովելու համար ինչ որ մարդկօրէն — ա-
նասնօրէն իսկ—կարելի էր ուտել, ծամել:

*
**

Անկէ ի վեր, տարի մըն էր կ'ապրէին:
Ի՞նչպէս: Իրենք ալ չէին գիտեր:

Երբեմն, հեռուներէն, այսպանական օգ-
նութիւններ հասեր էին, երկարելու համար
իրենց այս տեսակ մը անվերջ հոգեվարքը:
Ժաման դուռը հաց բաժներ էին իրենց, ու
Տէրտէրը, ջերմեռանդ մաղթանքներով,
պատուիրեր էր իրենց աղօթք ընել թանկա-
գին կենացը այն հայ բարերարներուն, ու
րոնք՝ հեռաւոր երկիրներու առատութեան
ու պերճանքին մէջէն՝ իրենց մտածեր, իրենց
ողորմեր ու իրենց համար հաց զրկեր էին:

Ու անօթութենէ չբացուիլ յամառող կը-
զակներէ՝ անէծքի պէս խուլ ու խոպան օրհ-
նութիւններ դուրս եկեր էին...

Յետոյ, կրօնքին մարդիկը հասեր էին,
հեւ ի հեւ, հոգիի դիակներ որոնող ազ-
նաւներու պէս: Օ՜ դժնէ տողանցութիւնը
կրօնական մարդօրսութեան այդ վայրագ
միջնորդներուն: Ասոնք ալ հացի պատառներ
նետեր էին գիւղացիներուն առջին, խոս-
տանալով անոնց՝ Արքայութեան յաւիտենա-

կան կերութեամբ սեղանին հետ ու անկէ ա-
ռաջ՝ երկրի ամէն օրուան հացին ապահո-
վութիւնը... Եթէ ուզէին մտնել Տէրօջը
ճամբան: Սովատանջ հայ գեղջուկները՝ այս
չնական սակարկութենէն գայթակղած՝ նախ
մերժեր էին ուրացումին պիղծ հացը, յետոյ
զայն չէին գտեր այլեւս:

Բայց հետզհետէ օգնութիւնները կը
պակսէին:

Հեռո՞ւն, անորոշ հորիզոններէն ու ան-
ծանօթ սահմաններէն անդին գուշակուած,
երազուած, օրհնուած բարերար սրտերը կը
կարծրանային, կը դողուէին, բազմաշխատ
մարտողութիւններուն այլամերժ խափանու-
մովը: Քրիստոնէական Վթութիւնը, քմահաճ
ու յեղյեղուկ պառաւ, յագեցած, յոգնած
էր այլեւս հայ ծառապանքէն, և ուրիշ կողմ
կը դարձնէր իր չպարուած ժպիտները, ու-
րիշ տեղ կը պտտցնէր իր յայրատ ու թում-
թըռկած միսերը:

Ու մոռցուած, կորսուած հայ գիւղին
մէջ, կակիծով կշտացող խեղճ մայրերը, խե-
լայեղ անկարողութեամբ ու յուսահատեցու-
ցիչ արհաւիրքով, կը դիտէին իրենց զաւկը-
ներուն ամէն օր աւելի դեղնիլ, ամէն օր ա-
ւելի նիհարնալ, ամէն օր աւելի մահանալը:

Կամաց կամաց շրջակայ լեռներն ու արտերն ալ մերկացեր էին ամէն կանանչէ։ Ամէն բուսականութիւն խանձեր, չորցեր էր։ Ի զո՛ւր՝ սար ու ձոր ինկած՝ վայրի խոտեր ու արմատներ կը փնտռէին։ Ի զո՛ւր՝ տոժոյն ու ցաւագին էակներ՝ հողին ծռած, հողին կռուած, հողին ապաւինած, հողին վրայ քաշկռտուելով՝ անկէ կը յուսային, անկէ կը սպասէին, անկէ կը խնդրէին իրենց սնունդը։ Բնութիւնը՝ ամուլ ու խորթ մայր՝ ինքն ալ երես կը դարձնէր անոնց։ Հողն էր հիմայ որ կը կանչէր, կը քաշէր, կ'ուզէր զիրենք, ու փոխանակ իրենց կեանք տալուն՝ աչք տնկեր էր իրենց կտոր մը անկենդան կեանքին, կուլ տալ կը ցանկար զայն, կարծես յագեցած չըլլար դեռ ու պէտք ունենար մարդկային դիակներու, արգասաւորելու համար իր ցամքած կողերը։

Գիւղին ողջ մնացած էրիկ-մարդիկը, ատեն մը, անկարող ու գլխիկոր, իրենց կիներուն և զաւկներուն շուրջը երերալկացեր էին, իրենք ալ անոնց պէս, անոնց չափ տառապելով, բայց անխօսուկ, գրեթէ ամթթած հար՝ անոնց օգնութեան հասնիլ չկրնալնուն։ Անոնց ձայնը լսել, անոնց նայուածքին հանդիպիլ, անոնց ձեռքէն բռնելը այ-

րող, լլկիչ ցաւ մը, կրծող, կակծիչ խղճի խայթ մը դարձեր էր իրենց։ Բայց ի՞նչ ընէին։ Վարուցանը անկարելի էր։ Քիւրտերը տարեր էին իրենց եղներն ու արօրները։ Ու եղկելիները՝ դժնդակ, այլ գուցէ արգար ճակատագրականութեան մը զայրոյթին տակ կորաքամակ, անօգուտ ու դատապարտուած գոյութիւններու անսահման պարտութիւնովը կը յածէին հիմայ, իրենց երկու քովերն ի վար կախ պտտցնելով սարկական թեւեր, որոնք՝ ինքնապաշտպանութեան առնական ժէսթերուն անընդունակ՝ զրկուեր էին աշխատութեան ու հացի կուիին զէնքերէն։ Անոնք կը զգային տարտամօրէն — ու ասիկա ամէն օր քիչ մը աւելի կը հեռացնէր զիրենք գիւղէն — թէ իրենց կիներն ու զաւկները չէին ներեր իրենց՝ հօր ու երկան պէս մեռնիլ գիտցած չըլլալին։ Վերջապէս՝ ճարահատ՝ իրարու ետեւէ ձգեցին, գացին զիւղէն, ուրիշ տեղ մը աշխատանք ու հաց գտնելու յոյսով՝ իրենց ու իրենցներուն համար։

Կացութիւնը անհնարին դարձեր էր զիւղին մէջ։ Ատենէ մը ի վեր, ամէն օր, անօթութենէ մեռնողներ կը թաղէր Տէրաէրը։

Դարկահա՛ր, հերարձա՛կ, իրենց վտիտ մարմիններուն ողբալի մերկութիւնը հազիւ ծածկած պատառատուն գրգռեալներով, ու մթամած, գրեթէ կոյր նայուածքնին վայրահակ՝ խումբ մը կիներ, ամառուան հրակէզ արեւին տակ, կ'երթային դանդաշելէն, լուռօրէն ու տաժանքով կը քաշկուտուէին Մեծ ճամբէն, ուրկէ բեռնաւոր կարաւաններ, սպառազէն ձիաւորներ ու շղթայակապ աքսորեալներ կ'անցնէին շարունակ, և որուն ծայրը չէին գիտեր՝ ո՞ւր կը յանգէր :

Ամէն անգամ որ ոտնաձայն մը կը լսուէր, յանկարծ, ամէնքը մէկ, կը սթափէին իրենց ծանր քնէութենէն, կը յնցուէին իրենց զգայասպառ անդամներուն տաժանելի խարխալանքովը ու մեքենաբար կը պատրաստուէին խայտառակ ու անհրաժեշտ կեցուածքին, պիղծ ու ստիպողական շարժումներին :

Երբ հեռուէն անցորդը կը նշմարուէր, տոգոյն ու մահատիպ էակները կը սկսէին ահեղօրէն, խելայեղօրէն ժպտիլ . . .

Երբ անցորդը տակաւ իրենց կը մօտենար, կմախսած և օրուականները իրար կ'անցնէին, տենդոտօրէն տատանելով, ու բնազդաբար կը ճգնէին, կը ճարտարութիւն պրշրանքի քստմնելի ու աղելսարչ ծեփծեփումնե-

րով, հրապուրանքի լկտի ու կսկծագին կարկառումներով անծանօթին ընդառաջ շտապել ինքնամատոյց :

Մահու և կենաց գերագոյն ըոպէն էր ասիկա : Պէ՛տք էր կեցնել անցորդը, պէտք էր արթնցնել, զայրացնել անոր մոլուցքը, ու՝ դիւրին ու հրէշային յագեցումին փոխարէն՝ հացի կենարար պատառ մը խլել անոր ձեռքէն :

Ու իրենց մարած, խռոչացած աչուները չափազանցօրէն կը բացուէին, կը կենդանանային, ախտաւոր ու խոտմնառատ նայուածքներով հրաւառ :

Հացին ջախջախիչ, այլամերժ, անդիմադրելի ակնկալութիւնն էր, որ այդ սովաբեկ արարածներուն մէջ կը լռեցնէր, կը մեռցնէր ամէն գիտակցութիւն, ամէն խղճահարութիւն, ամէն ամօթխածութիւն :

Երբ անցորդը իրենց մօտ կը հասնէր, — օ՛ արհուիրք, — կենդանի դիակները պարել կը սկսէին, խօ՛ւ, դիւային, մեռելակա՛ն պար մը... Անցորդը կը կանչէին, անոր ճամբան կը կտրէին, զայն կը պաշարէին, ու կը խընդային, կը ցատքէին, կ'երգէին, կ'ոռնային անոր առջև, գինով ու անառակ ու խելագար գալարումներով :

Ու այդ ամայի ճամբուն վրայ, այդ կիզիչ ու մոլեգորգիւ արեւուն տակ, անցորդը — յաճախ քիւրտ աւազակ կամ թիւրք զապ-
թիէ մը — արամադիր էր փորձուելու, որքան ալ այսպանական ըլլար փորձութիւնը, որքան մանաւանդ եղեռնական ու սոսկալի՝ յա-
գուրդի արարքը ։

— Պատառ մը հա՛ց, պատառ մը հա՛ց, կը ճուային ամէնքն ալ, ու ճղակտոր զգայ-
ուումներով վեր վերցնել, մատուցանել կը ճզնէին իրենց սոկրեղէն իրաններուն ողորմելի աւերակները ։

Անցորդը կ'իջնէր ձիէն, իր տոպրակը կը բանար, քանի մը պատառ հաց կը նետէր անոնց առջին, անոնցմէ մէկը կ'ընտրէր, ու ճամբէն դուրս կ'ելլէր, քիչ մը հեռուն, թու-
փերու տակ առանձնանալու համար իր ընտ-
րածին հետ, որ անասնական համակերպու-
թեամբ մը, կը հետևէր իրեն, չարունակելով մոլեղնօրէն խածնել իր մնաթափ ձեռուրնե-
րուն մէջ բռնած հացի պատառը, մինչդեռ անդին, իր բաղդակից քոյրերէն ոմա՛ք իրա-
րու բերնէն կը յափշտակէին վերջին փշրանք-
ները, և ուրիշներ՝ իրենց բաժինը հոգեին սեղմելով ցամքած կուրծքերնուն վրայ՝ ճամբէն կը հեռանային և դէպի տուն կը վազէին,

օգնութեան հասնելու իրենց մահամերձ —
գուցէ մեռած — զաւկըներուն ։

0*** գիւղէն էին ամէնքն ալ ։ Այրի մայ-
րեր ու որբ քոյրեր, զորս իրենց ու իրենց-
ներուն անօթութիւնը հոգ քշեր, բերեր էր հրմշտկելէն ։

Ո՞վ ունեցեր էր այդ յուսահատ գաղա-
փարը ։ Ո՞վ առեր էր առաջին, ահաւոր քայ-
լը ։ Չէին գիտեր ։ Բայց ա՛լ իրենց մնացած միակ միջոցն էր ասիկա՝ Մահուան դէմ մա-
քառելու ։ Ու է՛ն դաժան պարկեշտութիւն-
ները, է՛ն զրահաւոր առաքինութիւններն իսկ կը յաղթուէին, զինաթափ ու անձնատուր կ'ըլլային՝ անօթութեան անողոր խածատում-
ներուն տակ ։ Ու բարի գեղջկուհիները՝ ան-
դիմադրելի, անագորոյն հարկէն չարաչար բռնադատուած՝ մէկիկ մէկիկ ձեռք կ'առնէին Ամթին ճամբան ։

Սառա, այդ իրիկուն, չէր կրցեր դոցել իր աչուրները՝ երկու պզտիկները՝ երկար ժամերով լալէ ու վայելէ սպառած՝ անկիւն մը ինկեր, թմրեր էին ու իրարու քով կը մրափէին հիմայ ։ Սառա՝ մոմտալու իսկ ան-
կարող՝ ներսի հոծ խաւարին մէջ արձանա-

ցած կը մնար, ամբողջ էութեամբը ականջ տալով խուլ, անդոհական կաղկանձիւնի մը, որ կը հասնէր անընդհատ, գիշերին խորերէն:

Երկու օրէ ի վեր հացի փշուր մը անգամ չէր մտեր իրենց դռնէն ներս: Ու Սառան միս մինակ էր այլեւս, ու իրեն մնացեր, իր մատղաշ ուսերուն բեռցուեր էր երկու պըղտիկներուն հոգը:

Հայրը, մշակ խաչօն, Աղէտքին գիշերը, ուշ ատեն, օրն ի բուն տատելէ յոգնասպառ վերադարձած միջոցին, սպաննուեր էր Քիւրտերէն: Քանի մը օր վերջը, գիւղէն քիչ հեռու, փոսի մը եզերքը գտնուեր էր իր դիակը, ահաբեկօրէն կրճատուած: Եղկելի խաչօն այնքան ալ դժբախտ չէր մեռեր: Մահը յանկարծակիի բերեր էր զինքը, ու ան չէր տեսեր իր օճախին պղծումը, իր ունեցած-չունեցածին կողոպտումը: Գրեթէ ամիս մըն էր որ խաչօի այրին, Կիւլիզարն ալ թաղեր էին: Իր երեք զաւկները պահելու, սնուցանելու համար՝ ինքզինքը կրկնապէս զրկեր, իր բերնին պատառը անոնց բերանը թխեր էր, ու անոնց ու իր տառապանքին չկրնալով տոկալ, խեղճ անձնուրաց մայրը հալեր, մաշեր, յամառուեր էր մինչեւ վերջը, ու օր մըն ալ՝ հիւանդ, խոր-

տակուած՝ ինկեր էր երեսի վրայ, ու ա՛լ չէր կրցեր ոտքի ելլել:

Մօրը մահուէն վերջը, Սառան զգացեր էր իր չորսդին լայնցնող ցուրտ պարապը: Ինքզինքը բռներ էր, չզլտորելու համար յուսահատութեան բերանաբաց անդունդին մէջ: Արիացեր էր: Տասնըվեց տարու էր ինքը, եօթը տարեկան քոյր մը ու աւելի փոքր եղբայր մը ունէր: Պէտք էր որ ապրեցնէր զանոնք, ինչպէս ու ինչ միջոցով որ ալ ըլլար: Ու երիտասարդ մօր մը պէս կարիճ՝ Սառան հրաշքներու կարող եղեր էր: Անկարելիին զարնուեր, անոր երեսները ճանկրուածներ, զայն յաղթեր էր, ու վերջապէս յաջողեր էր, ամիսէ մը ի վեր, սովամահ կորնչելէ փրկել իր երկու սիրական ձագուկները:

Բայց քանի օր է, Սառային բազմաբարձեր էր: Ի զուր կը մաքառէր ան օրն ի բուն: Ա՛լ ո՛չ մէկ բան կը յաջողուէր իրեն. ամէն ճիգ, ամէն միջոց ապարդիւն կը մնար: Ո՛չ որ իրմով կը շահագրգռուէր գիւղին մէջ: Ամէնուն ցաւը կը բաւեր իրեն: Ու ա՛լ ամէն դուռ կը դոցուէր իր առջեւ, ամէն դէմք կը դառնար իրմէն:

Եւ Սառան մինակ զգաց ինքզինքը, մի-

մինակ ու լքուած , զատապարտուած ամէնէն
ու ամէն բանէ , մի՛ս-մինակ ու անկարող ,
անպաշտպան Սովին արիւնախանձ երախին
առջեւ , որ ամէն վայրկեան քիչ մը աւելի
կը բացուէր ու կը սպառնար կուլ տալ իր
և իր երկու պղտիկներուն անարիւն կեանքը :

Ա՛հ , եթէ Մխօն հանդիպէր . . . : Ա՛լ
խոժոռ չպիտի նայէր անոր , ժպտէր պիտի
անոր երեսին , անուշ խօսքերով անոր պիտի
մօտենար ու անոր օգնութիւնը պիտի հայ-
ցէր : Բայց ո՛ր էր ան հիմայ . . .

Մխօն նշանածն էր Սառային , ու քիչ
ատենէն պսակուելու , տուն-տեղ ըլլալու
էին , երբ Աղէտքը վրայ հասեր ու ամէն յոյս
ու որոշում քանդեր , թաղեր էր : Մխօն այն
աղուոր ու հուժկու կտրիճներէն էր , որոնք ,
Վտանգին գիշերը , ծակէ ծակ պահուրտելով ,
յաջողեր էին իրենց մորթը անվթար ազա-
տել : Մխօ Սառայի տունը կը գտնուէր , երբ
Քիւրտերը գիւղը խուժեր ու դռները փ
առեր էին : Լեղապատառ՝ կռնակը դարձու-
ցեր էր նշանածին ու տանիքէն փախեր էր ,
ակնթարթի մը մէջ : Յաջորդ օրերը , երբ
հանդիպեր էր Սառային , ամէցեր էր անոր
երեսը նայելու , անոր նայուածքը կրելու :
Սառան զգուանքով անցեր էր Մխօն առ-

ջեւէն , առանց բառ մը ըսելու , առանց
բարեւ մը տալու անոր : Սառան կ'արհա-
մարհէր ու կ'ատէր այլեւս իր նշանածը :
Մխօն ասիկա զգացեր էր , ու այնուհետեւ
խոյս տուեր էր Սառային հանդիպելէ : Ու
իրեն պէս վատօրէն ճողոպրած այրերուն ե-
տեւէն՝ ինքն ալ օր մը հեռացեր էր գիւղէն ,
սրտին մէջ տանելով Սառայի նայուածքին
հոն բացած վէրքը , որ չէր գոցուեր ու
կ'արիւնէր շարունակ :

Սառան յոյս չունէր սակայն Մխօն վե-
րագտնելու : Հարցուփորձ ըրեր ու տեղեկա-
ցեր էր որ ան ալ գիւղէն մեկնած էր բա-
ւական ատենէ ի վեր : Սառան կը զգար որ
անօգուտ էր զայն հանդուրժելու , անոր հետ
հաշտուելու իր տխուր զիջումը : Շատ ուշ էր
ատոր համար : Եւ յետոյ , ի՞նչ պիտի կրնար
բերել իրեն Մխօն , իր յուսահատ մաքառու-
մին մէջ . պիտի կրնա՞ր նեցուկ մը ըլլալ իրեն
ու իրեններուն , գիւղին ահաւոր կացու-
թեանը մէջ : Ատ ալ անստոյգ ու անհաւա-
նական բան մըն էր : Ու գերագոյն ակնկա-
լութեան անհրաժեշտ ու կենսական պէտք
մըն էր լոկ որ մղեր էր Սառան , իր անձկու-
թեան մէջէն , Մխօն մտածելու :

Ոչինչ ուրեմն , ոչ մէկ յոյս կը մնար իրեն ,

ու մինա՛կ, մինա՛կ էր Սառան իր երկու որ-
բիկներուն հետ, որոնց համար հաց ճարելու
էր սակայն, ամէն գինով...

Մութ խրճիթին մէջ Սառան չէր կրնար
փակել իր աչուքները: Երկու պղտիկները կը
շարունակէին մրափել, իրենց տենդոտ քու-
նին մէջ երբեմն անորոշ բառեր, մեղմ ու
խուսկոտ ճիչեր զառանցելով: Դուրսէն, խուլ,
անդհական կաղկանձիւնը կը հասնէր շա-
րունակ գիշերին խորերէն:

Սառա կը յիշէր հիմայ այն խորհրդաւոր
ու վրդովիչ խօսքը, զոր իրեն ըրեր էր իր
մէկ գրացուհին, որուն գիմեր էր, այն առ-
տուն, խելք մը, ճարճարակ մը խնդրելու
համար:

— Մեծ ծամբա՛ն, Սառա՛, Մեծ ծամ-
բա՛ն...: Վա՛յ մեր գլխուն...: Ա՛լ ուրիշ
ճար չկայ մեզի...: Մեծ ծամբա՛ն, Սառա՛,
Մեծ ծամբան, ըսեր էր ան, գողահար ձայ-
նով մը ու տարօրինակ աչքերով:

Սառան նախ չէր հասկցեր, բայց իր
յամառ ու ստիպողական պնդումներուն վրայ,
խեղճ կնիկը խոստովաներ էր իրեն ահարկու
իրականութիւնը:

Սառա, իր անարատ կուսութեան բոլոր
ընդավլումովը, սարսուռացեր էր այդ քստմնելի
իրականութեան առջեւ:

Ձէ՛, ատիկա չէր կրնար յանձն առնել,
կը նախընտրէր մեռնիլ...: Բայց պղտիկ-
ները...: Հարկաւ դեռ ուրիշ միջոց մը
պիտի գտնէր հաց ճարելու անոնց:

Սառա ակռաները սեղմեր ու չորսդին
ինկեր էր: Բայց ամբողջ օրը չարաչար
փնտռելէ յուսակաւոր՝ իրիկուան տուն դար-
ձեր էր ձեռնունայն:

Երկու պղտիկները, զայն տեսնելուն
պէս, ուրախութեան խելայեղ աղաղակներ
արձակելով, ցատկեր նետուեր էին անոր
վրայ, անոր փէշերուն պլլուեր էին:

— Հաց բերի՛ր մեզի, սիրո՛ւն քուրիկ...
Տո՛ւր, շուտ տո՛ւր... Անթի՛ր ենք...

Սառա կատաղութեամբ խածեր էր իր
լեզուն, չպոթկալու, չոռնալու համար ներ-
սիդին ուռեցող, իր կուրծքն ու հոգին բը-
ղբտող, պատռտող կսկիծը:

Ի՛նչպէս կրցեր էր գիմանալ պղտիկնե-
րուն արցունքին... Ի՛նչպէս կրցեր էր լսել
անոնց աղէկաւոր վայնասունը... Ի՛նչեր
գտեր էր ըսելու, զանոնք յուսադրելու, ա-
մաքելու համար, մինչեւ որ ուժասպառ ու
նուաղուն ինկեր, լուեր էին անոնք...

Սառա կը զգար սակայն հիմայ թէ յա-
ջորդ օրը արհաւրալի օրն էր, ուր ա՛լ կա-

րեղի չափտի ըլլար իրեն անոնց երեւալ, ա-
նոնց վրայ նայիլ, անոնց խօսք ուղղել, ա-
ռանց նախ հաց տալու անսնց :

Վաղորդայնին այս չարաշուք յաճախանքը
զինքը արթուն ու անձկագին պրկումի մը
մէջ կը պահէր, թէեւ ինքն ալ հիւժած,
քայքայուած ըլլար խոնջէնքէ ու անսուա-
ղութենէ :

Դուրսը, տակաւ պղտորիլ սկսեր էր
աղջամաղջը :

Սառա յանկարծ սկսաւ դողալ վերահաս
արշալոյսին մտածումէն, սարսափէն : Յուշիկ
մը ոտքի ելաւ : Անկիւնը նայեցաւ խենթու-
թեան աչքերով : Սառա չունչը բռնած, ոտ-
քին ծայրերուն վրայ կոխելով, գնաց մեղմիւ
դուռը բացաւ, ու դուրս նետեց ինքզինքը :

*
* *

Մահաշունչ լռութիւն մը կը ծանրանար,
կը ճնշէր թմրած գիւղին վրայ : Ա՛լ չէր
լսուեր հիմայ դժխեմ կաղկանձիւնը որ խա-
ւարին խորերէն ուլուլեր էր գիշերն ի բուն :
Սովամահ կեանք մըն ալ դուցէ, որ դագրեր
էր տառապելէ ու գերագոյն հանգիստը
գտեր :

Սառա, ատեն մը, թափառայած չըջեր

էր գիւղին մէջ, առանց չորս դին նայելու,
առանց բան մը նշմարելու, դարձեր ու
դարձեր էր միեւնոյն ճամբաներէն, իր անձ-
կութենէն քշուած, տարուած գէպի անստոյգն
ու անկարելին գիմելու այսահար հապճեպով
մը : Խորաուբորա ուղիի մը դարձքին՝ յան-
կարծ ինքզինքը եկեղեցիին դրան առջեւ
գտեր էր : Սառա պահ մը կանգ առեր էր
ու անբացատրելի նայուածքով մը երկաթէ
խաչը սեւեռեր էր, որ դրան վրայ բաղկա-
տարած կը ցցուէր : Սառա բնազդական
չարժումով մը, վեր առեր էր իր աջ ձեռքը,
բայց զայն ճակտին հաղիւ տարած՝ ձգեր էր
նորէն : Յետոյ, մէկէն ետ դարձեր էր ու
գահալէժ քայլերով սկսեր էր հեռանալ
գէպի բացաստանը, որուն առջեւ կ'իջնար,
կը տարածուէր ամբողջ ամայի հովիտը, ուր
ատենով կու գար իր նայուածքը հանգչեցնել
ցորենի անսահման ու ոսկեփայլ անդաստան-
ներու վրայ : Լուսադէմի այդ աղբբեկ մի-
ջոյին, հովիտը անհուն, գորշորակ շաման-
գաղներով քողարկեր, պարուրեր էր իր ա-
մսթալի ու զոչոտող մերկութիւնը :

Սառա հոգ կը կենար անշարժ, երբ հո-
րիզոնը սկսաւ շառագունիլ և աղթարանը
դանդաղօրէն ու վեհաշուքօրէն բացուեցաւ :

Ու Սառա տեսաւ որ, նորածագ լոյսին հետ, գիւղը կը սթափէր իր ակտաւոր թմրութենէն, ցաւերը կ'արթննային, անձկութիւնները կը վերյառնէին, հոգեվարքները կը հոնգային, ու այս բոլորին վրայէն ու մէջէն Անօթութիւնը, իր բողոքի ու օգնութեան, աղերսանքի ու մոլեգնութեան վիթխարի վայնասունը կը փրցնէր, կ'ոռնար, կ'երկարածէր զարհուրելիօրէն:

Դռները կը բացուէին հետզհետէ, ու հերարձակ, խեղացնոր կիներ դուրս կը խուժէին, իրենց լալազին զաւկներուն աղաղակներէն հետապնդուած:

Ու անոնք կը փախչէին, կը հեռանային, հովիտին կողմը կը շտապէին, և իրարու ետեւէ, իրար հպանցելով, առանց իրարու հետ բարեւ մը, բառ մը փոխանակելու, դարձար կ'իջնէին, ցաւազինօրէն ուխտաւորութիւնով դէպի յուսահատ ու անիծապարտ Պատարագը մօր, որբեւայրիի ու Հայուհիի իրենց պատիւին:

Սառա, հեռուէն, սկսաւ անդիտակցօրէն, անխուսափելիօրէն հետեւիլ Սովի ողորմ թափօրին:

*
* *

Մեծ ճամբուն վրայ, ուր առաջին անգամ ըլլալով ոտք դրեր էր, Սառա կ'երթար հիմայ վարանոտ ու երերուն քայլերով:

Արեւը շատոնց բաժնուեր, բարձրացեր էր հորիզոնէն ու Սառա՝ հազիւ ծածկուած հին հագուստի մը ծուէններով՝ անողոք ճառագայթներուն այրուցքը կը զգար իր մարմին վրայ:

Երկարատեւ զրկանքներէն, անձկագին հսկումներէն ու ամենօրեայ տաժանելի խոնջէնքներէն նիհարցեր, աւրուեր էր իր առոյգ ու հասուն կոյսի շքեղ մարմինը. իր լանջքին հպարտ ու հզօր ալիքը ցամքեր էր, իր հարուստ ու հոյակապ բարձքերը հալեր, տափակցեր էին, ու իր հաստակերտ այլ վայելուչ հասակը քիչ մը կքեր էր: Իր գէմքը սակայն՝ տփռոյն ու ծիրած՝ պահեր էր իր ամբողջ հրապոյրը, կարծես աւելի աղուորցեր էր, տարօրինակ ու աղելսարշ գեղեցկութեամբ մը. իր երբեմնի նռնակարմիր շրթունքները՝ Յաւէն երկարօրէն, տարփոտօրէն համբուրուած՝ գունաթափեր էին ու դառն ծալքն առեր կանխահաս ապրուած ճառապանքին. իր այտերը՝ հատած ու դալկատիպ՝ աղնուական ու ակտաւոր շնորհք մը հազեր էին ու իր սև խորունկ աչուրները՝

մթագնած ու կապուտածիւր՝ վրդովիչ ու եղբրական ցոլքով մը կը տենդաւառէին :

Սառա մինչեւ հող շարունակեր էր հետեւիլ իր համագիւղացի կիներուն : Բայց Մեծ Ճամբուն վրայ, իր քայլերը ակամայ դանդաղեր էին : Աչուրները՝ լոյսի շլացուցիչ ողողումին տակ՝ սկսեր էին մթննալ, ու պահ մը վերջը ա՛լ բոլորովին կորսնցուցեր էր միւսներուն հետքը :

Անհնարին նուաղում մը կ'ընկճէր հիմայ իր մէջ ամէն կորով, հողին կը սփալէր խոնարհիլ զինքը, ու Սառա գերմարդկային ճիգեր կ'ընէր, կանգուն մնալու համար իր հէգ, կ'ընտ սրունքներուն վրայ :

Յանկարծ առնական բիրտ ձայն մը լսեց : Սառա անգիտակից մղումով մը ցնցուեցաւ : Ո՞ւր էր, ի՞նչ կ'ընէր, ի՞նչ բան ունէր հող, ո՞ւր կ'երթար, ի՞նչ կը փնտռէր Ոչի՛նչ կրցաւ ճշգեւ, ոչի՛նչ կրցաւ ըմբռնել, կարծես նուաճուած, շղթայուած ըլլար ախտադին քնէութեան մը կամ մլձաւանջային երազի մը մէջ, ուրկից չկրնա՛ր սթափիլ, հակառակ իր բոլոր շփոթ, այլ նկրտող կամքին :

Ձայնը կրկին զարկաւ Սառայի ականջին, այս անգամ աւելի ուժգին, աւելի որոշ :

— Ո՞ւր բարով, կեաւուրի աղջի՛կ . . .

Սառա կանգ առաւ դանդաղկոտ : Աչքերը կուրորէն սեւեռեց ու հազիւ կրցաւ նշմարել, քանի մը քայլ հեռուն, իր դէմը ցցուող անծանօթ ու դաժան երեւոյթը :

Սպառազէն քիւրտ ձիաւոր մըն էր :

Սառա շարժեցաւ, թեւերը պարապին մէջ երկնցուց, ու է բանի մը կռթնելու անսահման, անդիմադրելի պէտքովը : Ա՛լ ճար չէր մնացեր վրան յառաջ երթալու կամ ետ դառնալու : Սպառած, ընկճուած՝ պիտի իյնար, տախտապարէր հող, ա՛լ անկարող յամառելու :

Աչքերը գոցեց ու զգաց տարտամբէն որ իր ոտքերը հողէն կը կտրէին ու իր ամբողջ մարմնովը՝ վերցուած կը տարուէր : Սառա ինքզինքը ձգեց, իր բոլոր էութեան դերագոյն լքումովը :

Քիւրտն էր, որ անոր մօտեցեր, անոր մէջքէն բռներ, զայն—թեթեւ ու դիւրաբեկ վարդենի՝ որ փուշ իսկ չունէր ինքզինքը պաշտպանելու—անութին տակ առեր էր, ու միւս ձեռքով ձիուն սանձէն բռնած՝ կը շեղէր հիմայ Մեծ Ճամբէն :

Մացառուտ թուփերու տակ, ահա՛ յուշիկ մը վար դրաւ ան իր ցաւազին բեռը, քիչ մը հեռուն գնաց, իր ձին քարի մը

կապեց, անոր վրայէն տոպրակը վերցուց, ու Սառային քով դարձաւ, նստեցաւ:

Քիւրտը բացաւ տոպրակը, հացի խոշոր չերտեր հանեց դուրս ու Սառային երկնցուց, անոր ձեռքը դրաւ, խոթեց զանոնք:

— Ա՛ռ, կե՛ր, կեալուրի սիրո՛ւն աղջիկ...

Սառա, որ կէս նուաղուն ու գրեթէ զգայազիրկ վիճակի մը մէջ անշարժացեր, փռուեր էր, մէկէն թոթուրտաց: Աչուրները բացուեցան, ունդունքները սարսուացին, ու հպումէն, հացին հոտէն, հացին տեսքէն խելաբերած, խելայեղած՝ յափշտակեց, ճիւրանեց զայն, պիրկ ու վայրագ մատներով ու օրհասական բուռն ճիգով մը կղակը բացած՝ սկսաւ մոլեղնարար խածնել:

Քիւրտը՝ այդ ահաւոր տեսարանէն զուարճացած՝ դիւային հեգնութեան ժանտ ծամածռումով մը, կը խնդար ու կը կրկնէր շարունակ.

— Կե՛ր, կե՛ր, կեալուրի սիրո՛ւն աղջիկ, կե՛ր... Հալալ հաց է... Հայու ցանած, Հայու հնձած ցորենի հաց է, կե՛ր...

Սառա մտիկ չէր ըներ, չէր իսկ լսեր: Կողին վրայ երկնցած, սովալլուկ անասունի ջղաձգական գալարումներով ու խուլ, խըռպոտ հեւքերով, կը շարունակէր ան խածնել,

հացի պատառին կառչած, կարծես ակռայ ակռայի, կոկորդ կոկորդի կռուելով անոր հետ:

Բայց Քիւրտը ա՛լ դադրեր էր խնդալէ: Ու պահ մը վերջը՝ իր ծառացող մոլուցքը յագեցնելու անհամբեր՝ Սառային քով նետուեցաւ ան, իր բիրտ ու հուժկու թեւերուն մէջ առաւ զայն, սեղմեց, կռնակի վրայ տարածեց, ու յայրատ ու անողոք մագիլնելով սկսաւ գգուել, ճմւթկել աղջնակի այդ փխրուն մարմինը, ու անձնատուր ըլլալ անոր եղեռնական, հրէշային լիւումին...

Ու դժնդակ, զարհուրելի, եղբրական ու չարաշուք բան մը եղաւ ասիկա:

Սառա չընդդիմացաւ, առջի բերան: Գլուխը անդին դարձուցած՝ ու հացի պատառը ակռաներուն մէջ սեղմած՝ ալ անկէ զատ բան մը տեսնելու, զգալու անկարող, ամէն բան մոռցած, ամէն բանի համար մեռած՝ կը շարունակէր խածնել, մինչդեռ՝ իր գազանային մուլոյցքին ամբողջ զայրոյթով ու ծանրութեամբը՝ իրեն փաթթուած, իր վրան ինկած Քիւրտը իր խամրած, ցամքած կուսութիւնը կը լափէր անհնարին մոլեղնու թեամբ մը:

Բայց՝ կամաց-կամաց՝ իւրաքանչիւր պա-

տառին հետ զոր տաժանքով կուլ կու տար՝
թմրած , լռած՝ դիտակցութիւնը արթնցաւ
Սառայի ներսիդին : Ան սկսաւ ինքզինքին
գալ , ու պահ մը վերջը արդէն կը հասկնար
բովանդակ արհաւիրքն ու խախտութիւնը իր
դիրքին :

Խենթութեան փայլակ մը անցաւ յանկարծ
Սառայի աչքերէն : Հացի վերջին պատառը՝
դեռ կիսատ՝ քաշեց նետեց իր բերնէն :

Քիւրտը, խռպոտ ու տաժանագին հեւքով
մը սկսեր էր հռնդալ :

Սառայի շրթունքները դողացին վրէժի ու
երանութեան անպատում ժպիտի մը մէջ :
Աչքերը կէս մը դոցեց ու ձեռքը յառաջ
տարաւ : Արժաթապատ , շողարձակ դաշոյն
մը՝ Քիւրտին մէջքէն կախուած՝ իր արդանդը
կը խոցէր : Սառա , ակնթարթի մը մէջ ,
քաշեց զայն փայլուն պատեանէն , ու Քիւր-
տին կուրծքին մէջ մխրճեց կատաղօրէն :

Հացին ուժն էր , որ բիրապատկուած
կենսականութեամբ մը , խուժեր էր վայրի
աղջկան բազուկներուն մէջ :

Արիւնի թանձր ալիք մը ժայթքեց Սա-
ռայի երեսին :

Քիւրտը՝ սրտէն զարնուած՝ փռուեցաւ
դիտապատ : Ու Մահուան հռնդիւնը խեղ-
դեց իր կոկորդին մէջ սիրոյ հռնդիւնը :

ԶԱԻԱԿԸ

Զ Ա Ի Ա Կ Ը

Կարաւանը կը քաշկռտուէր Աւերումին ճամբաներէն :

Հայ սղանդուխտներ էին, աղամայ սիւղաձիներ, որոնք, աղէաքի իրիկուն մը, բռնի դուրս հանուեր էին Ստամպուլի խաներուն խորերէն, և զորս, առանց երկար բարակ հարցուփորձի, քշեր տարեր էին ու ամէնքը մէկ — շուարած մարդկային արջառ — երդներ՝ նաւու մը վերնայարկը, իրենց խեղճուկրակ բռթիներուն հետ : Գիշերին մէջէն հեռանալու բռնադատուած այդ եղկելիները նախ կարծեցին թէ ծովամայն կորնչելու կ'առաջնորդուէին — գլխիկոր զոհուողներ՝ որ իրենց մահը կասկածելու միայն կարող էին այդ սարսափի ու արիւնի օրերուն — ու լճու, Սեւ Ծովուն բարկութեանը վրայ, նայուածք

նայուածքի և հոգի հոգիի՝ Ոճիրին սպասեցին : Եղան որ՝ այդ ահաւոր սպասումին անձկութենէն խենթեցած՝ կանխել ուզելով անխուսափելի ճգնաժամը, փոթորկայոյզ ալիքներուն երազուած գթութեանը ապաւինեցան : Ուրիշներ, կամաւոր անէացումի տարօրինակ համաճարակէ մը կարծես բռնուած, անոնց հետեւեցան : Բայց տաճիկ նաւապետը, Յամաքին ատելութիւններէն հեռու, ծովերու ջինջ մեկուսացումին մէջ իր սկզբնական արատներէն մաքրագործուած սրտցաւ ծերունի մը, գուշակելով այդ խելայել ամբոխին արհաւիրքը, իջաւ զայն հանդարտեցնելու ու սիրտ տուաւ անոր, մօտեցող վաթանին ապահովիչ խօսքը ընելով :

Տրապիզոնէն՝ ձիաւոր ոստիկաններով շրջապատուած, ջախջախուած, հրմշտուած՝ ճամբայ ինկաւ՝ իրենց Հայրենիքը աքսորուողներուն կարաւանը :

Ու օրերով քալեցին կորաքամակ, հեւ ի հեւ : Անսահման տարածութիւններէ անցան : Հայրենի հողը ցամբեր էր ծայրէ ծայր : Յորենի դաշտերը՝ Սովին սպառնական խոտումովը՝ ամայացեր էին, ու՝ ամէն բուսականութենէ լերկ գետնին վրայ՝ մարդուն նայուածքը կը մրկէր կտոր մը կանանչի կա-

րօտէն : Քաղաքներուն ու զիւղերուն կեանքը անշարժացեր էր, ու փակ պատուհաններուն ետեւէն մարդկութեան մնացորդներու լքումին հոտը կու գար :

Երբեմն, սեպ դարձերի մը կողին՝ Ստրկուկութեան թափօրին առջեւ կը ցցուէր սպառազէն քիւրտ լեռնական մը, որ՝ իր խրոխտ հասակը հրացանին կռթնցուցած՝ իրեն համար միայն ազատ միջոցը կը խուզարկէր տիրական նայուածքներով : Կամ ուրիշ մը, որ իր նժոյգին փաթտուած ու փոշիի ամպով մը պարուրուած կը սուրար, իր ետեւէն սիրոյ կամ վրէժի յանկերգ մը շղթայաձգելէն, այսպէս չրջակայ համայնապատկերին մահաշուք գեղեցկութիւնը ամբողջացնելով :

Տեղ տեղ, տաժանագին ճամբուն երկայնքը, կանգ կ'առնուէր, ու քանի մը հոգի, գիմացի հորիզոնին վրայ իրենց հայրենի կոչնակին դիմաստուերը նշմարելով, կ'անշատուէին խումբէն ու՝ ոստիկաններուն հսկողութեանը տակ՝ դէպի իրենց ատենով ապրած անկիւնները կը շտապէին : Բայց ոմանք գեռ հաղիւ բաժնուած կարաւանէն՝ վազնիվազ կը հասնէին անոր ետեւէն, կը խառնուէին, կը հետեւէին անոր, պատմելով, հեծկտալով իրենց ցաւի ընկերներուն ա-

կանջն ի վար՝ հիմնայատակ անհետացումը իրենց բնավայրերուն : Ու իր քարուքանդ օճախին առջեւ անգամ մըն ալ՝ ու առ յաւէտ՝ վտարանդի Հայը՝ վիզը ծռած կ'երթար նորէն, անծանօթ ու եղբայրական երդիքի մը յոյսով :

Ուստու մը, մթնշաղին, երբ դժուարին առապարէ մը կ'ելլէր կարաւանը, Մարտիրոս մէկէն ի մէկ իր գեղը տեսաւ, որ բլրակի մը կուշտին վրայ՝ մինակուկ ու անվթար՝ կձկտեր, կղզիացեր էր, անգիտակից կարծես՝ միեւնոյն երկինքին տակ՝ իրմէ քիչ մը հեռուն՝ բոլոր անցած դարձածներուն :

* *

Գեղը դեռ քունի մէջ էր : Մարտիրոս վստահաբար իր տանը դուռը դարկաւ : Ձայն-ծուն չէր ի գար ներսէն : Պահ մը կենալէն վերջը, Մարտիրոս կրկնեց դրան վրայ իր հարուածները : Նազլու, աչքերը քունով լեցուն, ցատկեց անկողինէն, աճապարանքով հագուեցաւ ու վար իջաւ : Ո՞վ կրնար ըլլալ առտուան այդ ժամուն իր դուռը ափ առնողը : Մարտիրոս սեմին վրայ անհամբեր կը սպասէր, երբ կնոջ վարանոտ ձայն մը լրսուեցաւ դրան ետեւէն :

— Ո՞վ է ան . . .

— Բայ, Նազլու, քե մեռնեմ, ձեռիդ մեռնեմ, էրիկդ՝ Մրտօն, բայ . . .

Նազլու, յանկարծակիի եկած ու իր աւհամայ երկարատե որբւարիութեան բովանդակ տրտում համակերպութեանը տակ ցրնցուած՝ յաւազին ու կասկածոտ երկիւղի վայրկեան մը ունեցաւ այդ աղբրսարկու ձայնին ի լուր : Անբնական, անհաւատալի Անալընկալին բիրտ ու յեղակարծ բաղխումն էր այս իր հրաժարումի ու մոռացման յանձնառու հոգիին : Ու առջի բերան չուղեց հաւատալ իր ականջներուն : Բայց բանդագուշանք մը չէր աս : Մարտիրոս կրկնեց, ողորմուկ .

— Բայ, Նազլու ջան, բայ . . .

Նազլու իր վաղանցուկ հարսնութեան հեռաւոր անցեալին մէջ փնտռեց այդ ձայնին յիշատակը . քիչ մը մաշած, խռպոտած, բայց նոյնն էր ան, իր մարդուն ձայնը : Նազլու բացաւ դուռը, ու էրիկ կնիկ երկարօրէն համբուրուեցան, արցունքոտ գիրկընդխառնումի մը մէջ : Նազլու ներս տարաւ հանգչեցող իր խեղճ յոգնած Մրտօն, սեղան դրաւ անոր համար, ու ջուր տաքցուց՝ ճամբուն քարերէն անոր արիւնած պատուած ոտքերը լուալու համար :

* *

Տասնըհինգ տարուան բաժանումէ մը վերջը, ճակատագրին վայրագ քմահաճոյքը իրարու գիրկ կը նետէր, կը միացնէր զիրենք, երբ արդէն գրեթէ մոռցած էին իրարու գոյութիւնը:

Նոր հարս, նոր փեսայ՝ հազիւ վեց ամիս իրարու սէր վայելելու էին: Մարտիրոս, առտու մը, ձգեր էր Նազլուն լալազին ու ծոցւոր՝ ու ճամբայ ինկեր էր դէպի Պօլիս, իր պապենական աւանդատու արտերը աղատելու համար Վանեցի հայ վաշխառուի մը նենգաւոր զիտումներէն:

Քսան սարեկան հուժկու տղայ՝ Մարտիրոս բռնակիր եղեր էր անմիջապէս, ու առտն մը տքացեր էր Ստամպուլի դժնդակ փողոցներուն մէջ: Յետոյ Կեսարացի հայ վաճառականի մը ծառայութեանը մտեր էր, իր վայելչագեղ հասակին ու յանկուցիչ կերպարանքին շնորհիւ: Եւ արդէն երեք տարուան պանդխտութիւն ունէր իր ուսերուն վրայ, երբ Մարտիրոս օտապաշխութեան գերակշիռ դերքին բարձրացաւ: Օտապաշխ ասիկա երազել իսկ չէր համարձակած: Խանին դուռը բազմիւ, խահուէ ու սիկարա քաշել ու հրամայել պանդխտներու խումբի մը, ամէնրէն յարգուած, բարեւուած ու այդ

խեղճ ստորագրանքէն վախցուած: Իր վիճակին այս անյուսալի փոփոխութիւնը գիշտելուց Մարտիրոսը: Իր ունայնամիտ գեղջուկի հոգին սկսաւ կամայկամայ անշատուիլ երէկուան յարումներէն ու համոզումներէն: Իր պարտքը վճարուած, լմնցած էր, ու քիւ՛մէր՝ բաւական լեցուն, բայց Մարտիրոս չէր մտածեր վերագառնալ Նազլուի քաղցր ու լքումէն աւելի աղուորցած ծոցը: Առտնը մէյ մը դրամ կը զրկէր անոր, ու շատ հեղ, իրիկունները, գլուխը օղիով բռնակցուցած՝ կը մոլորէր Ղալաթիոյ չիլ անկիւնները, իր վաւաչոտ խըռօի բաց, չողիքոտ բերանը, իր խոլու արիւննոտ աչքերը պտտոյնելով կոյանոցային մերկութիւններու ցոյցագրութեանը առջեւէն:

*
* *

Նազլուի յլութեան վերջին ամիսները՝ իր էրկանը մեկնումին սուգովը մթնցան: Տասնըեօթ տարեկան էր ան, երբ իր առջինեկը ունեցաւ, կայտառ ու վարդագոյն մանչուկ մը որուն գալուստը զինքը քիչ մը մխիթարեց, երիտասարդ մայրութեան մը կաթոգին գորովովը:

Փախչող տարիներուն հետ Նազլու կամայ

կամաց վարժուեցաւ իր սպասումի տրտում՝
ճակատագրին : Իր հարազատ ու դիմացկուն
գեղեցկութիւնը անզբաղ ըզձանքներ արթն-
ցուց իր ետեւէն , բայց Նազլու՝ ջերմեռան-
դօրէն հաւատարիմ՝ Բացակային՝ անտարբեր
ու ապստամբ կը մնար սիրահրաւէր փորձու-
թիւններու : Քանիցս , թառուտներուն զով
ստուերին կամ բլուրին կածաններուն մէջ
կատաղաբար կռուեր էր ան տարփոտ յար-
ձակումներ ընկրկելու համար : Պատահեր ալ
էր որ՝ ամառուան ցորենի արտերուն արևոտ
գինովութեանը մէջ , միատեղ դատանքին
պահուն՝ իրեն քսուող քրտնաթոր արունե-
րու մոլուցքին հօտը իր առոյգ ու զրկուած
իգուլթիւնը թունդ հանէր , իր յուռթի այլ
անարգաւանդ թողուած կողերէն սարսուռ
մը անցընէր , բայց Նազլու գիտցեր էր բռնել
ինքզինքը , զսպել իր ներսիդին ծառայող
հզօր մայրութիւններու բողբոջը , ու մինչև
վերջը՝ ամէնուն ցանկութեանը առարկայ՝
խստամբեր ու անվթար որբեւարիութեամբ մը
սպասեր էր :

Օրերը կ'անցնէին , իրարմէ արագ , ու
Մարտիրոս ալ վերադարձի խօսք չէր ըներ
իր ցանցառ նամակներուն մէջ : Տունն ալ եր-
թալով պարպուեր էր : Նազլու թաղեր էր

հետզհետէ Մարտիրոսի հայրն ու մայրը , ու
րոնք իրենց զաւկին կարօտէն աշուրնին բաց
մեռեր էին : Ու Նազլու միս մինակ մնացած
իր մանչուն հետ՝ անոր մէջ տեղաւորեր էր
բոլոր անյագուրդ խանդաղատանքը իր զոհ-
ուած կեանքին :

Վարդան՝ Նազլուի միակ սփոփանքը՝
մեծցեր էր անոր մայրական շունչին տաքու-
թեանը մէջ , անոր պաշտումի թեւերուն ու
մոլեռանդ նայուածքին տակ : Եօթը տարե-
կան էր երբ օր մը իր մայրը զայն գեղին
դպրոցը տարաւ : Նազլու—որ կը ստիպուէր
Տէրտէրին դիտութեանը դիմել երբ էրկանը
թղթիկ մը գրելու պէտք ունենար—ուղեց որ
իր զաւակը կարգաւ-գրեւ սորվի :

*
* *
*

Վարժապետը թուխ երկար մօրուքով ու
աղանդաւորի կրակոտ աչքերով երկտասարդ
մըն էր . հռուներէն եկած , իր աննշան ու
անշահախնդի պաշտօնին կամաւոր խոնար-
հութեանը մէջէն՝ զինքը շրջապատող գեղ-
ջուկներուն անծանօթ՝ սխրալի երագի մը հե-
տապնդելով :

Սեղի բերան տարտամ ու վախկոտ կաս-
կածանքներ արթնցեր էին իր շուրջը : Տար-

րինակ բաներ կ'ըսէր, վառօդ հոտող խօսքեր կ'ընէր այդ մարդը, ու իրենց ծնած օրէն ծռելու վարժուած ստրուկ հոգիները զահանգած կը դոյուէին, կը պահուրաէին անոր ամենի ներկայութեանը հանդէպ: Բայց իր անխնայ անձնուիրութիւնը, իր անսպառ հաճոյակատաբութիւնը կրցան վերջապէս զինքը սիրցնել ամէնուն: Ծերուկ Տէրտէրը միայն չվատահեցաւ անոր ու շարունակեց զայն վրտանդաւոր ու դիւական էակ մը նկատել: Վարդան, քիչ ատենէն, իր է՛ն ու իմ ու է՛ն սիրական աշակերտը եղաւ ու՝ կարգաւ-գրել սորվելէն ի վեր՝ ամէն վայրկեանի բարեկամ մը՝ որուն հետ կապուեր էր ան եղբայրական անբակտելի կապերով, որուն իր հաւատքը, իր յափշտակութիւնը փոխանցեր էր: Միասին երգեր էին, լերան կիրճերուն մէջ, հպարտ երգեր, ու միասին տալնուվրայօղ ընթերցումներ ըրեր էին: Եւ երբ օր մը, թիւրք զարթիւններ եկան բռնել Վարժապետը ու շղթայուած զայն դեղէն դուրս հանել՝ անիկա կտակարարի դերագոյն նայուածքը Վարդանի աչքերուն յառած՝

— Շարունակէ՛, ըսաւ անոր:

*
* * *

Վարդան գիւղին վարժապետն էր տալիս մը ի վեր, երբ իր հայրը ճանչցաւ: Հասարակ հանգիպումի պէս բան մը եղաւ իրեն համար՝ ամենօրուան իր ճամբուն վրայ՝ յանկարծական երեւումը այդ մարդուն որ ոչինչ կը յիշեցնէր, ոչինչ կը բերէր իրեն:

Մարտիրոս հոգին դառնալ փորձեց, ներողամիտ ու կենարար հոգին զոր տանըհինգ տարի շարունակ մատներ էր: Իր խոսքան ձգուած արտերը դնաց ու իր ժանգոտած արօրին առջև՝ հարկաւոր ոգորումին մտածումէն ընկճուած՝ զգաց իր չգործածուած բազուկներուն անկարողութիւնը: Քաղաքը այլասերեր էր զինքը, խաներու և զինետուններու թունաւոր մթնոլորտին մէջ, իր հոգին կորսնցուցեր էր կարօտը վաստակաւոր հերկումներու առողջ հրճուանքին: Բայց իր յախուռն ու բռնի վերադարձը զինքը բաւական մաքրեց իր երկար ու կամաւոր պանդըխտութեան կեղտերէն, ու Մարտիրոս յամառեցաւ, ամբողջ մեղանշումներու անցեալ մը քաւելու խղճահարութիւնով: Քիչ քիչ վարժուեցաւ ան՝ մաճէն բռնած՝ իր եղներուն հետեւելու: Ու ընտանի կեանքը՝ խաղաղ միօրինակութեան մը մէջ՝ վերսկսաւ:

Վարժապետին ձերբակալումէն ի վեր — որ

ժերունի քահանային շրթունքէն ազատումի
«Փա՛ռք քեզ Տէր» մը թռցնել տուեր էր—
որ և է բռնութիւն չէր պատահած գիւղին
մէջ, ու ան դեռ անմասն կը մնար վիթխարի
Պատուհասէն որ՝ ամէն տեղ ահագնօրէն իյ-
նալէ վերջը՝ անոր քովէն անցեր էր, չնչմա-
րելով զայն իր կործանումի ճամբուն եր-
կայիքը: Գիւղացիները բնազդաբար զգացեր
էին սակայն անոր անխուսափելի ճակատա-
գրականութիւնը, հեռաւոր հորիզոններուն
վրայ անոր մերձեցումին զարհուրանքը ոգեր
էին, ու լուռ ու չնչատ կը սպասէին հիմայ
անոր:

*
* *

Հրոսակային խումբը՝ Քիւրտ Պէյի մը
հրամանին տակ՝ եկած գեղը նստած էր:
Շաբաթէ մը ի վեր կ'ուտէին, կը խմէին,
կ'երգէին, կը պարէին: Գեղացիները մէկիկ
մէկիկ իրենց շտեմարանները կը բանային,
իրենց կաթն ու մեղրը, իրենց ուլերն ու
հաւերը կը բերէին ու կը փութային՝ դո-
ղահար՝ իրենց ձեռքովը դնել անօրէն խրախ-
ճանքին սեղանը: Օրն ի բուն ողորմելի գիւ-
ղացիին ձմեռուան կեանքը լափիլդելով յըղ-
փանալէ վերջը, Քիւրտ հրոսակները՝ մութը

կոխելուն պէս՝ կ'ելլէին, տունէ տուն կը
շրջէին, իրենց տափօտ դաղանի զայրացած
կիրքերուն յագեցումը վնասելու հայ աղջիկ-
ներուն, հարսերուն ու գեղանի հասուկ կի-
ներուն պղծումին մէջ: Արցունքն ու պաղա-
տանքը անօգուտ էին ու դիմադրութեան
մտածելը յանդուգն ֆիւմեր մը կը թուէր
ամէնուն: Արդէն Քիւրտերը ազդարարեր էին
թէ իրենց գիշերային այցելութիւններու մի-
ջոցին չէին ուզեր էրիկ մարդու երես տես-
նել, և վա՛յ անոր որ համարձակէր իրենց
հանդիպիլ տուններուն մէջ կամ տուններէն
դուրս: Ու բոլոր Հայ ամուսինները, հայրերն
ու եղբայրները՝ իրենց կիներուն, աղջիկնե-
րուն ու քոյրերուն սարսափահար նայուած-
քին տակ, գիշերները, ծակէ ծակ կ'ապաս-
տանէին, առաջին ոտնաձայնին:

Ութերորդ իրիկունն էր և դեռ չատեր
կը սպասէին իրենց կարգին:

Յանկարծ բռունցքի՝ ուժով հարուածներ
լուեցան Մարտիրոսի տան դրան վրայ:

Նազլուի գէմքը մէկէն ի մէկ մխիթի
դոյն կարեցաւ: Մարտիրոսի ձեռքերը սկսան
դողդղալ: Վարդան ոտքի ելաւ, անսովոր
ցոլքով մը աչքերը վառուած:

Վարը, իրենց վայելքի ախորժակներէն

մտրակուած, անհամբեր Քիւրաեբը կը շարունակէին դուռը ծեծել հրացանի ճովաններով ու կը պոռչակէին .

— Դուռը բացէ՛ք, բացէ՛ք դուռը . . . ապա թէ ոչ ջարդուփշուր կը հանենք ու ձեր արիւնովը կը ներկենք կտորուանքները . . .

Մարտիրոս, ձեռքերը անդգալաբար իր ետին, կուշտերուն ու կռնակին մէջ խօթել, կորսնցնել, մոռնալ ջանալով, իր կնկանը, Նազլուն Նայեցաւ, աղաչաւոր, պաղատազին աչքերով :

Նազլու հասկցաւ իր բաղդը : Ծրագը առաւ ու դանդաղելէն դէպի դուռը յառաջացաւ : Բայց Վարդան դնաց բռնել իր մօրը ձեռքէն ու խանգաղատազին շեշտով մը՝

— Ո՞ւր կ'երթաս, մայրի՛կս . . . Ձե՞ս գիտեր թէ ինչո՞ւ եկած են այդ շուները . . . Կեցի՛ր, ես երթամ . . . Կեցի՛ր, մայրի՛կս . . .

Նազլու իր զաւկին սաղառնացող վտանգին ահուգողէն կարծես մեռնիլ սկսելով՝ ցաւազինօրէն ժպտիլ փորձեց, հանդարտեցնելու համար զայն ու ետ կեցնելով՝ իր մահացու մտադրութենէն :

— Ձէ՛, զաւա՛կս, բան չիկայ . . . Հոգ մի ըներ . . . Տեղէդ մի՛ շարժիր . . . Ես բան մը կու տամ, կը ճամբեմ այդ շուները . . . Հոգ մի՛ ըներ, զաւա՛կս . . .

Վարդան, պահ մը վտահայցած, կանգ առաւ ու հօրը նայեցաւ : Մարտիրոս աչքերը դարձուց ամօթահար : Նազլու ճրագը բռնած սենեակէն դուրս ելաւ ու սանդուխէն վար իջաւ : Հայր ու տղայ դէմ՝ յանդիման մնացին : Ու Վարդան մօթին մէջէն՝ տակաւին իր հօրը կը նայէր ու Մարտիրոս՝ մաթին մէջէն՝ տակաւին անդին կը դարձնէր իր աչքերը, իր զաւկին աչքերուն պատահելու վախէն :

Մէյ մըն ալ, վարէն վայրագ ուրախութեան ձայներ լսուեցան որոնց մէջ Նազլուն որտակաուր հեծկտանքը կը խեղդուէր : Վարդան հառաչանք մը զապեց ու դէպի դուռը վազեց : Բայց, հայրը որ մինչեւ այդ վարկեանը անշարժ դամուեր էր իր անկիւնը, մէկ ոտտումով իր զաւկին վրայ նետուեցաւ ու զայն իր թեւերուն մէջ բռնեց :

— Կա՛յ, ա՛յ օղու . . . Չայն մի՛ հանիր . . . Կը լսին . . . Վեր կուգան . . .

Վարդան հօրը ձեռքէն ինքզինքը աղատել նկրտելով՝

— Ձէ, պիտի իջնամ . . . մա՛յրս է . . . Չպիտի ձգեմ . . . Պիտի իջնամ . . .

Մարտիրոս ինքիրմէն ելած՝

— Կա՛ց . . . Շա՛ն որդի . . . Ո՞ւր կ'ուզես
երթալ . . . Մեղ կը սպաննին . . .

Վարդան կրկնեց կատաղօրէն .

— Թո՛ղ . . . վատ հոգի . . . Թո՛ղ որ եր-
թամ . . . Մա՛յրս . . . կնի՛կդ . . . Թո՛ղ պաշտ-
պանեմ . . .

Ու հայր ու տղայ խաւար սենեակին մէջ ,
իրարու փաթթուեցան , ու ողի ի բռին , մա-
լեղին կռիւ մը սկսան : Մարտիրոս՝ խելակո-
րոյս , առիւծ կտրած՝ վախնալով որ Քիւրտերը
կը լսեն իր զաւկին ձայնը ու վեր կուգան՝
պրկուած , երկաթէ մատները անոր կոկոր-
դին դրաւ ու բոլոր ուժովը սեղմեց : Վարդան
հռնդիւն մը արձակեց ու ինկաւ իր հօրը
եղեռնական թեւերուն մէջ :

Մարտիրոս յուշիկ մը դետին դրաւ իր
զաւակը ու մութին մէջ աչքերը դիւահարօ-
րէն բացած՝ սպասեց . . . :

*
**

Երբ Քիւրտերը հեռացան՝ Նաղլու ընկ-
նուած , սպառած՝ տաժանագին ոտքի ելաւ
ու սանդուխէն վեր քաշկռտուեցաւ : Սենեա-
կին սեմին վրայ , Ոճիրը լուսաւորող ճրագը
ձեռքին մէջ՝ ծռեցաւ , ինկաւ խորտակուած ,
ու չուզելով հաւտալ իր աչքերուն , ծունկին

վրայ մօտեցաւ իր զաւկին , յետոյ էրկանը
վրայ գնաց ու իր խելայեղ մօր ուժասպառ
այլ ահաւոր բաղուկները անոր գլխուն սպառ-
նալով՝ պոռաց անոր երեսն ի վեր .

— Ի՞նչ է աս . . . Ի՞նչ ըրիր . . . Վա՛տ . . .
Ոճրագո՛րծ . . . Ի՞նչ ըրիր . . .

Մարտիրոս կռնակը պատին տուած , թե-
ւերը կախ , իր ամբողջ ահագին հասակովը
թօթուրտալէն՝ անհասկանալի բառեր կը թո-
թովէր ու աչքերը խղճիսայթին փոթորիկէն
խողտ ու շիւ՝ դէպի զաւկին դիակը կը նա-
յէր , կը նայէր . . . :

Անցեալին նայուածքն էր ատ կարծես ,
ստրկացու մի ու վատութեան ամբողջ անց-
եալի մը , ուր Հայը անընդունակ ինքնա-
պաշտպանութեան ու անկարող իրաւարար
ընդվզումին՝ Հէր վարաներ սակայն իր ձեռ-
ունները եղեռնին սեւութեանը մէջ թաթ-
խելու :

Նաղլու իր յուսահատութեանը մէջ մոտա-
ծեց , վալրկեան մը , ձգել , փախչիլ այդ
անիծուած տունէն . պիտի նախընտրէր իսկ
Քիւրտերուն ծառայութեանը մօտեւ ու լեռնէ
լեռ հետեւիլ անոնց՝ քան թէ շարունակել
կենակցիլ իր էրկանը հետ , ա՛յնքան բուռն
ու անհանգուրժելի էր պժգանքը որ այդ
մարդը կ'ազդէր իրեն :

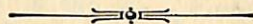
Բայց յանկարծ յոյսի ու երանութեան
աղաղակ մը փրթաւ Նազլուի կուրծքէն :
Վարդան շարժում մը ըրեր էր : Նազլու
զաւկին մարմինը դրկեց զառանցելէն : Վար-
դան աչքերը բացաւ մեղմօրէն , ու մայր ու
զաւակ , խելայեղ գիրկնդ խառնումի մը մէջ
շրթունք շրթունքի՝ հծծեցին .

— Մայրի՛կս . . . խեղճ . . . անո՛ւշ . . .
մայրի՛կս . . .

— Զաւա՛կս . . . կարիճ զաւակս . . .

Ու հայրը , փախչելով իր սթափող զաւ-
կին Նայուածքէն , տունէն դուրս սողսկեցաւ
ու հեռացաւ գիշերին մէջ :

Պ Ա Ռ Ա Ի Ը

ՊԱՌԱԽԸ

Գիշերին մէջէն ինծի կը հասնէր անոր վայիւնը կողկողագին, և ուշ ժամերու իմ տքնաջան հսկումս կամ հազիւ սկսող մրափս կը խանգարէր :

Գրասեղանիս առջեւ գրիչը ձեռքէս կը ձգէի մէկէն, կամ անկողնիս մէջ ընդոստ կը շիտկուէի՝ ականջ դնելու համար պահ մը այդ աղիողորմ վայիւնին, որ խուլ, յամառ, անվերջ թափով մը կ'ելլէր Պառաւին ցամաքած լանջքէն, կ'երկարաձգուէր, կը յաւէր-ժանար օտարութեան անկարեկիր գիշերին գերկը .

—Վճճ, վճճ, վճճ . . .

Լօնտօնի համեստ թաղերէն մէկը, Արամեաններու յեղափոխական քօմիթէին իբրեւ կեդրոնավայր ծառայող խոնարհ տան մը

գետնայարկէն էր որ այդ ողբակոծ ձայնը կու գար կը խռովէր զիս ամէն իրիկուն, հանդիպակաց քանսխիօնի իմ սենեակիս մէջ:

Յերեկին, «Կեդրոն»ը գտնուած ժամերուս, առիթ կ'ունենայի յաճախ տեսնելու Պառաւր:

«Մայրիկ» կ'ըսէին անոր ամէնքն ալ: Եւ, իրաւ, մօր մը խնամքը կը տանէր ան հոգմնացող կամ ագէկէ անցնող տարագիր յեղափոխներուն: Անոնց կերակուրը կ'եփէր, կը թափէր, անոնց լաթը կը լուար, անոնց անկողինը կը դնէր, կը վերցնէր, անոնց խզմեթը կ'ընէր, անդուլ ու անտրտունջ եռանդով մը:

Իր հոգիէն, իր աղիքներէն կարծես բան մը տուեր էր այդ մարդոյ, բան մը՝ որմէ չէր կրնար վազ անցնիլ երթալ և զոր չէր ալ կրնար ստիպողաբար պահանջել անոնցմէ: Սրտի անխզելի կապ մը, արիւնի անլքելի հաշիւ մըն էր որ կը կապէր Պառաւր այդ խստադէմ ու գիտախուլ երկտասարդներուն, որոնք «ընկեր»ներն էին իր կորսուած զաւկներուն, և որոնք օրն ի բուն ու մինչեւ կէս գիշերները՝ բարձրագոյն կը վիճէին անհաւոր, խորհրդաւոր ու իր խելքին անմատչելի բաներու մասին:

Անոնք վերն էին, Կեդրոնի «Սալօն»ին մէջ, լայն սեղանի մը շուրջը որ կը տքար

թերթերու ու թղթերու յարածուն շեղանկոյտի մը տակ, և որուն վրայ կ'իջնէին բաւանդի իրենց դաժան հարուածները՝ երբ վիճաբանութիւնը կը տաքնար:

Ամէն անգամ որ՝ դաւադրութեան ու սադրանքի այդ «որջ»ին մէջ, սուրճ կամ թէյ կը տանէր անոնց, պաղչկեցնելու համար իրենց ամեհի ու մշտաբորբ հրայրքը, Պառաւր կը յամենար անոնց մօտը, անոնց շուրջը, առանց ոչինչ հասկնալու անոնց տենդաշոյղ ու զայրոյթին խօսակցութենէն, բայց անձկոտ ուշադրութեամբ մը, անոնց շրթներուն լարուած՝ կարծես մասնաւոր բառի մը, հոգեւին սպասուած անունի մը ակնդէտ...

Օրուան որոշ ժամերուն՝ երբ թղթաբերը կը զարնէր դուռը, Պառաւր փութով կը վազէր բանալու. թերթերն ու նամակները վեր կը բերէր ու զանոնք յեղափոխներուն յանձնելէ ետքը, կը կենար հոն, անոնց գլխուն վերեւ, ու անհանդարտ, անհամբեր կերպաւորանքով մը կը նայէր անոնց, մինչ անոնք կարմիր մեղանով ծածկուած թուղթերու վրայ կը ծռէին սեւեռաբեր, կամ ծածկագիր գրութիւններ կը բանային քիմիական հնարքներով: Այդպէս շնչասպառ լուծեան քանի մը վայրկեան սպասելէ յետոյ, Պառաւր կը մօտենար անոնց, ու աղաչաւոր

նայուածքով մը անոնց վայրահակ երեսներուն յառած՝ կը հարցնէր.

— Լուր մը կա՞յ զաւկըներէս . . . Արա-
մէ՞ս, Սուրէնէ՞ս, Տրդատէ՞ս . . .

Յեղափոխները, դէմքերնուն վրայ կա-
րեկցութեան սրտցաւ արտայայտութեամբ մը,
գլուխնին վեր կ'առնէին, ու մեղմիւ կը պա-
տասխանէին .

— Ձէ՛, մայրիկ, նոր լուր մը չի կայ . . .

Ու Պառաւին կրած յուսախաբութեան
կսկիծն ամոքելու համար, անմիջապէս կ'ա-
ւելցնէին .

— Հոգ մի՛ ըներ, մայրիկ, լաւ են զաւ-
կըներդ, մենք տեղեկութիւն ունինք . . .

Ու Պառաւը իր չորցած կուրծքին խորէն
հառաչ մը կ'արձակէր, ու գլուխն օրօրելէն
կ'ելլէր դուրս կ'երթար լուռ ու անմուռնչ։

*
* *

Ա՛հ, Պառաւին զաւկընէ՛րը . . .

Երեքն ալ կորսնցուցեր էր օրին մէկը . . .
Իր ծոցէն մեկներ, հեռացեր էին, իւրաքան-
չիւրը դէպի տարբեր կողմ մը, կարծես
մըրիկի մը յորձանքներուն մէջ տարուած՝ որ
շուտով անհետ ըրեր էր զիրենք Պառաւին
անձկասեւեռ տեսութենէն։ Եւ օրերով, շա-

բաթներով, ամիսներով ի զո՛ւր հէգ մայրն
սպասեր էր անոնց վերադարձին կամ անոնց
վրայով ապահովիչ լուրի մը։

Գէշ հովեր կը շարունակէին փչել դուրսը,
կեանքի ժխորտ ճամբաներուն մէջ, ահաւոր
ու աղէտոգում ձայներ կու գային մինչեւ իր
անշուք օճախէն ներս՝ որ գրեթէ մարեր էր
իր զաւկըներուն փախուստէն ետքը։

Գիտէր թէ «Սուրբ Գործ»-ին համար գա-
ցեր էին անոնք . . . Դեռ իր աչքին տակ, իր
գիրկն եղած ատեննին՝ անոնք սորվեցուցեր
էին իրեն թէ անձնուէր զինուորագրեալներն
էին հրաշագործ «Բնկերութեան» բանակին,
իր համեստ տնակը ժամագրավայր ու թա-
քըստոց ըրեր էին դադանի խորհրդակցու-
թիւններու և ստորերկեայ դաւերու, մինչեւ
իսկ զինքը մղեր էին իր փէշերուն տակ յա-
ճախ պաղ զէնքեր ու վտանգաւոր թղթակ-
ցութիւններ փոխադրելու Պոլսոյ մէկ թաղէն
միւսը . . .

Հազիւ քանի մը տարի բաղդն ունեցեր
էր երջանիկ ըլլալու իր զաւկըներուն հետ,
անոնց երեսէն խնդալու, անոնցմէ իր կա-
րօտն առնելու։ Պօլսահայ ծանօթ վարժարանի
մը ընթացքը մեծ զրկանքներով աւարտելէ
վերջը, անոնք մէյմէկ բաւարար գործի մօտ

էին Մայրաքաղաքին մէջ, և իրենց առաջին վաստակովը դաւառէն բերել տուեր էին իրենց այրի մայրը, և անոր հետ հաստատուեր, տուն տեղ եղեր էին Գում-Գաբուի ժողովրդական թաղին աննշան փողոցներէն մէկուն մէջ: Բայց ընտանեկան այս համեստուկ երգիքը՝ հազիւ կանգնած՝ խորտակուեր ինկեր էր ցեղին ճակատագիրը վճռող մեծ Փոթորկին շանթերէն:

Պառաւր զիտէր թէ իր զաւկները ազգին ուղղորին խլուեր գացեր էին իր ծոցէն: Բայց խեղճը լուր չունէր թէ ի՞նչ եղեր էին կամ ո՞ւր կը գտնուէին անոնք:

Անոնց անհետացումէն յետոյ, ոստիկանութեան կողմէ քանիցս եկեր անհանգիստ ըրեր էին զինքը, ու մէկ քանի շաբաթ ալ տարեր Կեդրոնական Բանտին քաղցրութիւնները ճաշակել տուեր էին իրեն: Բայց տեսնելով որ Պառաւին բերնէն պիտի չկրնան իրենց ձեռնառու գաղտնիքներ փրցնել, զայն ազատ արձակեր էին, անոր սպառած առօրեայ սեւ հացի քաշինը խնայելու հոգով մը:

Պառաւը վերագարձեր էր իր ամայացած օճախը, ու հոն, միս մինակ, միսացեր էր իր լքումի ու սպասման ողբալի կեանքը, մինչեւ որ իրիկուն մը իր կորսուած զաւակներուն

ընկերներէն մէկը եկեր իմաց տուեր էր իրեն, թէ իր անդրանիկը, Արամ, ծանրապէս հիւանդ վիճակի մէջ, Լօնտօն կը գտնուէր «Ընկերութեան» Կեդրոնավայրը...

Այս բոթը կէս աւետիսի մը ազդեցութիւնն էր ըրեր նախ որդեկորոյս մօր սրտին վրայ: Իր զաւկներէն գոնէ մէկը վերագրտնելու յոյսն էր որ շողացեր էր յանկարծ իր մթագնած աչքերուն:

«Ընկերութեան» մարդը յայտներ էր իրեն, թէ պատրաստ էր աջակցելու իրեն, եթէ ուզէր իշ հիւանդ տղուն մօտ երթալ, զայն դարմանելու համար:

Պառաւը հոգեւին փարեր էր այդ հեռապատկերին, և իր ունեցածն ու չունեցածը քանի մը օրուան մէջ ծախելով՝ ինքզինքը տարամադրութեանը տակ դրեր էր «Ընկերութեան» գործակատարներուն, որոնք յաջողեր էին Պօլսէն մեկնող վաճառաբարձ շոգենաւու մը վրայ ճամբու դնել զինքը դէպի Լօնտօն:

Արամը թաղեր էինք, երբ աշնան միգամած օր մը Թէյմզի Տօֆերը գացինք Պառաւը շոգենաւէն հանելու:

Արամ Կիլիկիոյ մէջ ձերբակալուեր էր և վեց ամիսի չափ բանտային կեանքի անհնա-

ըին տանջանքները կրելէն ետքը՝ 96ի ընդհանուր ներումէն օգտուելով՝ ինքզինքը Արաւսահման ձգեր ու շունչը Քօմիթէին կեդրոնավայրն էր առեր, ֆիզիքապէս քայքայուած, գրեթէ մահամերձ վիճակի մը հասած։ Հոն տախտապարեր էր՝ ա՛լ ոտքի չելլելու համար։ Թոքախտը բոյն դրեր էր իր կուրծքին տակ, ու իր աւերը կը գործէր դահալէժ արագութեամբ մը։ Ընկերները յուսացեր էին փրկել անձնուրաց յեղափոխին կեանքը, և այդ մըտքով հրահանգեր էին Պօլսոյ մասնաճիւղին Պառաւր փութացնելու իր հիւանդ զաւկին մօտ, պաշարելու համար զայն իր մայրական կաթովին խնամքովը։ Բայց՝ Արամին սնարին վերեւ մահը կանխեր էր իր մօր գալուստը, և չաբաթ մըն էր արգէն որ օտար հողին յանձներ էինք դժբաղդ տղուն մարմինը։

Պառաւին բան մը չըսինք իր զաւկին դառնադէտ վախճանին մասին, անոր ապարինման աւետիսը տուինք իրեն, և աւելցուցինք թէ ան ստիպողական գործով մեկնած էր Լօնտօնէն։

Նախ ապշահար ու կոտկածոտ նայուածքով մը մեզի յառած՝ Պառաւը սահմուկներ մնացեր էր քանի մը վայրկեան, անագորոյն յոստալրիպման մը հարուածին տակ կարծես լեզուն բռնուած։ Յետոյ ցնցուեր, ինքզինքին եկեր ու հարցուցեր էր անձկազին։

— Հապա մի՞ւս տղաքներս, Սուրէ՞նս, Տրդա՞նս... Ոնոնք ո՞ւր են, ի՞նչ եղան, անոնցմէ լուր մը չունի՞ք...։

Ու կուտակուած ցաւի բուռն պոռթկումի մը մէջ փղձկեր էր արտասուագին, առաջին անգամ օտարոտի այդ յարկին տակ հնչեցընելով այն խուլ, խռպոտ ու անվերջ վայիւնը, զոր այնուհետեւ ամէն իրիկուն պիտի լսէինք գիշերին լռութեան մէջէն։

— Վո՛ւյ, վո՛ւյ, վո՛ւյ...։

Քօմիթաճիւղները՝ հազար ու մէկ բռնաղբօսիկ յորդորներով՝ զինքը հանդարտեցուցեր, ապահովցուցեր էին իր զաւկըներուն մասին։ Եւ այդ օրէն նոր մայրութեան շրջան մը սկսեր էր իրեն համար՝ իրեն անծանօթ այդ երիտասարդներուն մօտ, որոնք «ընկեր»ներն էին իր բացակայ զաւկըներուն։

Տարագրութեան այդ հեռաւոր հանգրուանէն՝ իրենց տառապող ու մաքառող ցեղին ճգնաժամի աղաղակներուն ու մարտիրոսութեան հռչակներուն մօտիկ ընող ու արձագանգ տուող ըմբօստ ու սգաւոր հոգիներուն համար որոնք հող կ'ապրէին, ա՛լ բնական բան մը, ներդաշնակ օրօր մը, կարծես տեսակ մը ցաւակցական յանկերգ դարձած էր Պառաւին գիշերային կողկողանքը։

—Վ՛ո՛ւյ, վ՛ո՛ւյ, վ՛ո՛ւյ . . .

Ո՛չ մէկ դժգոհութիւն, ո՛չ մէկ սրտնեղութիւն ցոյց տուին օր մը օրանց այդ անծայր ու անվախճան ողբակոծումին հանդէպ: Պէտք էր հանգուրժէին ատոր, պէ՛տք էր քաջէին ատիկա, ու սիրայօժար ընդունած էին ամբողջ տաժանակիր դառնութիւնը այդ յարատե հեկեկանքին: Ատիկա անսաստելի, նուիրական լացն էր մօր մը, որ երեք զաւակներ դրած էր յեղափոխական զոհաբերութեան բազինին վրայ: Ատիկա ձայնն իսկ էր ցեղին, որ ամբողջ սերունդներ նետած էր ազատագրական վիթխարի ողջակէզին կրակներուն մէջ:

—Վ՛ո՛ւյ, վ՛ո՛ւյ, վ՛ո՛ւյ . . .

Բայց օր մը պէտք եղաւ հեռացնել այդ վայելներ, երկիր վերադարձնել Պառաւր: Դաւադրական գործին պահանջները կը ստիպէին մեր քօմիթաճիները հեռանալ Լօնտօնէն, իրենց կեդրոնավայրը փակելով և իրենց ամբողջ գործունէութեամբը անհետ ըլլալով անկէ: Հետերնին չէին կրնար տանիլ Պառաւր: Ո՞ր պիտի քաշկռտէին խեղճ ազազուն էակը: Աւելի աղէկ էր զայն Պօլիս զրկել՝ ուր գօնէ պիտի կրնար հօծ համայնքի մը և կարեկից հոգիներու աջակցութեանն ապաւի-

նիլ: Ըսին անոր թէ իր զաւկները Թուրքիա կը գտնուէին, Մայրաքաղաքէն ոչ շատ հեռու, և այս դաղափարը ահագին դօտեպընդում՝ մը եղաւ Պառաւին՝ վերադարձի ճամբան ձեռք առնելու համար: Վերջապէս աւելի մօտ ըլլալու պիտի երթար իր հոգեհատօրներուն, որոնք թերեւս աւելի դիւրաւ պիտի վերադառնէին զինքը. կամ գէթ կենդանութեան նշաններ պիտի տային իրեն: Անշուշտ, ոստիկանութիւնը իր վայրագ բրտութեամբը պիտի դիմաւորէր զինքը, կրկին քանի մը օր բանտին քաղցրութիւնները ճաշակել պիտի տար իրեն: Բայց այդ բոլորը հիւլէի չափ վախ չէր ազդեր այլապէս անողոր տաժանքներու վարժուած իր հոգիին:

Եւ օր մը, փոքրին կապած, շոգենաւի մը վրայ ելաւ գնաց Պառաւը թէյմզի քարափէն, այնպէս, ինչպէս հաղիւ տարի մը առաջ, Պօլսոյ նաւահանգիստէն ճամբայ ինկեր էր դէպի Լօնտօն:

Եւ ա՛լ իր վրայով ոչինչ լսեր, իր գոյութեան հետքն իսպառ կորսնցուցեր էի:

*
*
*

Օսմանեան ազատագրութեան վաղորդայնին զգայացունց ու արբիւ օրերն էին: Շատերու հետ ես ալ՝ տարագրութենէ

հեւասպառ վերադարձող մը՝ շունչս Պօլիս
առեր էի, արդէն ուշ մնացած ըլլալու
անձկատու ճիւղի մէջ մնալու ու գոնէ վերջին ա-
զատապան ջոյցերուն հասնելու անհամբեր
աճապարանքով մը:

Մայրաքաղաքին փողոցներուն ու հրապա-
րակներուն վրայ ամբոխներու տարերային
հսկայական խուժումները, կուտակումները,
տատանումներն ու ալակործումները գրեթէ
դադրեր էին, բայց խանդավառութիւնը
դեռ կը շարունակուէր ամենուրեք, ու մար-
դիկ՝ իրենց առօրեայ հոգերը, իրենց ներկան
ու ապագան մոռցած՝ տակաւին անձնա-
տուր կ'ըլլային խելայեղ սրտազեղումներու:
Ազատութեան անակնկալին յեղակարծ ու
անհաւատալի իրականութիւնն էր որ ստրկու-
թեան տակ ճգմուած ժողովուրդին հոգին
շղթայազերծ ըրեր էր ա'յնպիսի բուռն ուժգ-
նութեամբ մը որ դեռ անկարելի կ'ընէր
անոր վերագտնել իր հաւասարակշռութիւնը:

Հայերը մանաւանդ տրամադիր չէին
թուեր շուտով հանդարտելու, ինքնամփոփ-
ուելու:

Արտասահմանէն յաղթական Պօլիս մտնող
յեղափոխական մեր քովիները զիրար գե-
րազանցել ելեր էին՝ եկեղեցիներու և դըպ-

րոցներու մէջ իրենց սարքած միթինկներովը,
որոնց դունդադունդ կ'երթար ներկայ ըլլալ
երկսեռ հասարակութիւնը, իր առատածն
ծափերով ու թոքապատու կեցցէներովը
փառաւորելու համար օրուան աւելի կամ
նուազ պերճախօս հետորները:

Կիրակի մը, Գում-Դաբուի Մայր-Եկեղե-
ցին դացեր էի այս տեսակ միթինկի մը:

Ահագին ամբոխ մը խռնուած էր տաճա-
րին ներսը: Դասին մէջ յարգարուած բեմէ
մը յաջորդաբար խօսեցան երեք նշանաւոր
Գործիչներ, որոնք իրենց պատկանած ար-
տասահմանեան քովիներն անցեալ սխա-
ղործութիւնները պանծացուցին, ներկանե-
րուն բերանաբաց յափշտակութեանը առջեւ:
Մարտաշունչ երգեր երգուեցան երիտա-
սարդներէ և պատանիներէ կազմուած խում-
բի մը կողմէ որուն կ'առաջնորդէր տիրացու
վարժապետ մը, քովիներն նոր անգամ դըր-
ուած, ու իր շէժերուն հաճելի երեւալու
տարապայմանօրէն ջանադիր: Օրուան մեծ
հիւրերը բեմին առջեւ շրջապատուած էին
«ընկեր»ներու և «համակիր»ներու շքախում-
բէ մը, որ հիացական ուշադրութեամբ մը կը
պարուէր զիրենք:

Միթինկը վերջացաւ երկար ու դժբա-

գին ծափահարու թիւններու մէջ, ու ներկայ հոծ բաղմու թեան ալիքը սկսաւ յորդել Մայր Տաճարէն դուրս։ Այն ատեն դասին մէջ թափօր մը կազմուեցաւ որուն առջեւէն կ'երթար երգեցիկ խումբը յեղափոխական քայլերդ մը հնչեցնելով։ Երեք նշանաւոր գործիչները՝ իրենց շքախումբէն միշտ շրջապատուած՝ կոկողալիզ ու հանդիսաւոր քառուածքով մը՝ կը հետեւէին երգեցիկ խումբին։ Այսպէս առօրեաւոր մեր հերոսները դուրս կը հանուէին եկեղեցիէն՝ տեղւոյն թաղական աղաներուն կողմէ պահ մը խորհրդարանին մէջ հիւրասիրուելու և մեծարուելու համար։

Հինգ տասը քայլ հեռուէն ես ալ հետեւեցայ այս փառաւոր թափօրին։

Դուրսը, բակին մէջ, սակայն, ստիպուեցայ կանդ առնել մէկէն։ Տարօրինակ տեսարան մը ուշադրութիւնս գրաւեց, զիս ցնցեց քարայուց հող։

Պառաւ մըն էր, կորաքամակ ու դողդոջուն, որ իր կմախացած ձեռուները դէպի թափօրը կ'երկարէր ջղաձգական պիրկ ժէսթով մը, ու զառամած ալեհեր գլուխը վեր վերցնելով՝ կը պուար իր առջեւ ու իր շուրջը գանուող մարդոց։

— Կեցէ՛ք, ձգեցէ՛ք, որ խօսիմ ատոնց... Ըսելի՛ք ունիմ... Ասարժո՛ւ սիրուն, կեցուցէ՛ք, մի՛ ձգէք որ երթան... Դուրսէն, եւրոպայէն եկեր են այդ միլիտանները... Անոնք զիտեն թէ ո՛ւր մնացին իմ զաւկըները... Արամ, Սուրէ՛ն, Տրդա՛տ... Հեթի՛ն կտրիճները Աքեաներէն, Պօտուրու՛ններէն, Թարապուլուսներէն ետ կու գան կոր... Ո՛ւր են իմիներս... Տասներկու տարի է կը սպասեմ կոր... Ա՛լ վրաս հոգի չմնաց... Կեցէ՛ք, ձգեցէ՛ք, կեցուցէ՛ք, խօսելի՛ք ունիմ այդ ձեֆէնտիներուն... Ազատութեան սիրո՛ւն ըլլայ՝ թո՛ղ ըսեն ինձի, ո՛ւր են, ո՛ւր մնացին իմ երեք ճիւան տղաքներս... Արամ, Սուրէ՛ն, Տրդա՛տ...

Ու Պառաւը ի շուր կը ճգնէր՝ իր վատուժ թեւերովը՝ մէկդի ընել օրուան հերոսներէն զինք անջատող մարդկային պատուարն ու հասնիլ անոնց մօտ որոնց հետ արիւնի հաշիւ մը ունէր կարգադրելիք։

Հող վխտացող անտարբեր պանդոյրները չէին կրնար հասկնալ իր հոգեսարսու աղաղակը, չէին կրնար իսկ ըմբռնել, որ ինք, ցնդած պառաւ մը, համարձակէր մերձենալ օրուան տիրական հիւրերուն, անոնց խօսք ուղղել, զանոնք անհանգիստ ընել։

Ամբոխին կոհակներէն հրմշտկուած՝ պահ
մը ինքզինքս Պառախն քովը գտայ։ Անմիջա-
պէս երեսս անդին դարձուցի՝ որպէս զի չի
ճանչնայ զիս . . . Ի՞նչ պիտի ըսէի իրեն . . .
Եւ յետոյ, ինծի սյնպէս թուեցաւ որ ան
կոկորդիս պիտի կառչէր ու իր ոսկրացած
մատները սրտիս մէջ պիտի խօթէր . . .

— Զաւակներս . . . Երեք ճիւղան կտրիճ-
ներս կ'ուզեմ, կը պոռար Պառաւը, հետզհետէ
աւելի յուսահատ շեշտով մը, թո՛ղ ըսեն թէ
ի՞նչ եղան, ո՞ւր մնացին, ինչո՞ւ դեռ մէջտեղ
չեղան Արամս, Սուրէ՛նս, Տրդա՛տս . . .

Այս աղբխարչ ճիւղ ամբողջ անծանօթ
գերեզմաննոցի մը ոսկրոտիքը կը թափէր
կարծես հողիիս վրայ . . . Կ'ուզէի փախչիլ
չի լսելու համար զայն . . . Ու մինչ արմուկ-
ներուս բոլոր ուժովը բազմութեան մէջէն
ճամբայ մը բանալ կը նկրտէի՝ Պառախն
մօտէն հեռանալու համար, վերջին անգամ
մին ալ նսոյուած քս դարձաւ աստուածացումի
թափօրին, որուն մէջտեղէն երեք նշանաւոր
գործիչները հոյակապօրէն կը քայլէին՝ եր-
գերով առաջնորդուած, առանց լսելու Պա-
ռախն եղբրական ձայնը, որ իրենց ետին կը
մնար, կը մարէր, կը խեղդուէր ամբոխային
ամեհի ժխորին մէջ . . . :

ԿԱՐՄԻՐ ՇՈՒՇԱՆԸ

ԿԱՐՄԻՐ ՇՈՒՇԱՆԸ

Անցած տարի, «Միացեալ»ի պարահան-
դէսին էր :

Բըթի-Շանի տօնազարդուած սրահէն ներս,
ողեւորութիւնն իր դագաթնակէտին հասած
էր, երբ բարեկամ մը՝ եռուզեռ բազմու-
թեան մէջէն մօտեցաւ ինծի, մտերմաբար
թեւս մտաւ, ու պահ մը ընկերացաւ մենիկ
հանդիսատեսի աննպատակ դեգերումիս՝ կայ-
թող անհամար զոյգերու շուրջը :

Մեր սերունդին բազդաւորներէն էր ան,
Բերացի աշխարհիկ երիտասարդ մը, որ տա-
րագրութեան մաշեցնող, ծերացնող դառնու-
թիւնները չէր ճանչցեր, ու իր բնական մի-
ջափայրէն չի հեռանալով՝ դիտցած էր կեան-
քի ամէնէն հեշտին ճամբաներէն քալել, և
առանց անկարեկիր մը ըլլալու իր ցեղին

տանջանքներուն՝ կրցած էր զերծ պահել ինքզինքը նախորդ ընթիմին դաժան պատահականութիւններէն :

Եւ հիմայ իր նայուածքը կարօտի կամ խանդաղատումի ո՛չ մէկ հրայրք կը մատնէր հայկական այս երկսեռ ու փարթամ համախումբին դարձած ատեն : Ամէնքն ալ ծանօթ ու սովորական դէմքեր էին իրեն համար, ու մասնաւոր ոչինչ կ'ըսէին իրեն : Մինչդեռ ես տանեակ տարիներու արտասահմանեան տարակայութենէ մը վերադարձողի բուն զգայութիւններ կ'ունենայի ամէն վայրկեան, ու կրած սարսուղին տըպաւորութիւններս կը հաղորդէի իրեն ամէն քայլափոխի, ի տես համազգի այնքան վայելուչ հասակներու և շնորհալի զիմաստուերներու :

Բայց քաղքենի հայ ընկերութեան պղաղէի այս անտարբերութիւնը մէկէն ի մէկ տեղի տուաւ բարեկամիս մէջ տենդոտ շահագրգռութեան մը, երբ ան՝ մատնանշելով ինծի բարեձեւ ու գեղադէմ պարմանուհի մը՝ յարեց .

— Կեցի՛ր, քեզի ներկայացնեմ Օրիորդ Շուշան Սիրաքեանին, զմայլելի էակ մըն է, չա՛տ դո՛հ պիտի մնաս զինքը ճանշնալով . . .

Ու հաղիւ թեւս ձգելով դէպի առաջ քայլ մը առած էր, երբ ետ դարձաւ ինծի, ու մեղմ ձայնով մը աւելցուց .

— Դուն քիչ մը վերջը պիւժէն գըտնուէ՛, ես հոն կը բերեմ Օրիորդը՝ իրեն հետ վայրկեան մը պարապելէ ետքը . . .

Քառորդ ժամ յետոյ, կը ներկայացուէի Օրիորդ Շուշան Սիրաքեանի :

Կեանքի մէջ քիչ անգամ կը տրուի մեզի հանդիպիլ կնոջ մը, որուն վրայ այնքան մանկական քաղցրութիւն միախառնուած ըլլայ այսքան կանացի շնորհքի : Գեղեցկութիւնը գոռոզ է դրեթէ միշտ, խստահայեաց ու կարծրածայն, ու կարելի չէ երեւակայել թէ անգթութեան ի՛նչ ահաւոր մթերք մը կը պարփակուի յաճախ մասունքի երեսով գեղուհիներու սրտին մէջ :

Աղւորութեան ու անուշութեան այս հազուադիւտ ու հրաշալի խառնուրդը կը մարմնաւորէր Օրիորդ Շուշան Սիրաքեան, որուն հետ այս առաջին հանդիպումս կատարեալ թովանք մը, յափշտակութիւն մը, գինովութիւն մը եղաւ ինծի համար :

Բայց զմայլական այս զգացումը խորունկ ու խռովագին յուզումի մը փոխուեցաւ ներսիդիս, երբ կէս ժամուան խօսակցութենէ

վերջը՝ բաժնուերով Օրիորդ Սիրաքեանէն բարեկամիս հետ անկիւն մը առանձնացայ և լսեցի իրմէ, թէ ո՞վ էր իսկապէս այս աղջիկը, որ պահ մը առաջ այնքան հմայիչ ազդեցութիւն մը գործեր էր իմ վրաս :

* * *

Հայկական համատարած աղէտներու տարին՝ նախախնամական ձեռքեր վերցուցեր տարեր էին զինքը արիւնի ու դիակներու մէջէն :

Շուշան հազիւ հինգ տարեկան մանկիկ մըն էր տակաւին, երբ ստիպուեր էր զատուիլ իր խողխողուած մօրը լանջքէն, և ուրիշ դեռատի որբերու կարաւանի մը հետ՝ արհաւիրքի սև միջաւանջի մը տակէն, ամբողջ շաբաթներ, լալագին, կողկողագին քալելէ, քաշկռտուելէ վերջը՝ օր մըն ալ վոսփորի ափերուն վրայ գտեր էր ինքզինքը :

Պոլիս այդ միջոցին կաղմուած որբախնամ մարմին մը կ'ընդունէր Հայաստանէն զրկուած որբերը, առժամապէս պատսպարելով զանոնք ազգային հաստատութիւններու մէջ, սպասելով որ տեւական կարգադրութիւն մը ըլլար անոնց համար :

Կարելի չէր ամէնքն ալ Ս. Յակոբ կամ

Գալֆաեան որբանոցները տեղաւորել, այնքան բազմաթիւ էին անոնք : Եւ այդ առթիւ որբախնամ մարմնոյն կողմէ կոչ եղած էր բարեսէր հասարակութեան, որպէս զի փափաքողները փութային այս դժբախտ որբուկներէն գէթ մաս մը որդեգրել :

Տէր և Տիկին Սիրաքեան, Բերացի մեծահարուստ այլ ամուլ ամուլ, առաջինն էր եղեր պատասխանելու որբախնամ ընկերութեան այս դիմումին :

Առտու մը, Մարտիրոս էֆ. Սիրաքեան, իր տիկնոջ հետ, Ս. Երրորդութիւն եկեղեցին դացեր էր աչքէ անցնելու յարակից չէնքին մէջ հիւրընկալուած որբերը :

Քաղքենի զոյգը, որ այդ օրերուն Պոլիս տիրող գլխութեան ընդհանուր խանգաղատումէն միլուեր էր հոտ, հոգեկան անսովոր ու աննախընթաց խռովքով մըն էր որ հըպումի կուգար հայրենի որբերու այդ ազիւ ողորմ շարքին հետ :

Տիկին Սիրաքեանի անարգաւանդ մայրութիւնը թունթ ելեր էր անտէրունջ մանկութեան այս կենդանի խմբապատկերին առջեւ :

Անիկա իր ամուսնոյն, Մարտիրոս էֆ. թեւէն բռնած՝ մէկիկ մէկիկ կը մօտենար թշուառ փոքրիկներուն, անոնց մազերը կը

շոյէր, երեսները կը գգուէր ու աչքերէն կը ծռէր կը համբուէր մայրական անյագուրդ գորովի զեղումով մը :

Տիկին Սիրաքեան շուարեր մնացեր էր մանկական այսքան ողորմուկ գլուխներու բազմութեան առջեւ : Ասիկա չէր գիտեր, թէ ո՞ր մէկուն վրայ վճռէր իր ընտանիքը, և յաճախ իր էրկանը կը դառնար ու կը հարցնէր աղերսագին շեշտով մը .

— Ա՛խ, ըսէ՛, ո՞րը առնենք . . .

Որբուկները Սիրաքեան զոյգին կը նայէին, սպասումի անասելի արտայայտութեամբ մը, որուն մէջ որդեգրութեամբ բազդաւորուելու յոյսը չէիր կարգար, այլ իրենց վերապահուած անծանօթ ճակատագրին անձկուտ մտահոգութիւնը : Անոնք, բազդին այդ խորթ զաւկները, այնպէս մը սեղմուած էին իրարու, այնպէս մը արմուկ արմուկի տուած, որ կարծես բնա՛ւ պիտի չուղէին բաժնուիլ իրարմէ, դերագոյն զրկանքի այդ սգաւոր եղբայրակցութեան մէջ կարծես գտած ըլլալով իրենց միակ սփոփանքը . . .

Տիկին Սիրաքեան յանկարծ կանգ առաւ սիրուն աղջնակի մը առջեւ, գրկեց, վերցուց զայն մէկէն, ու Մարտիրոս էֆ.ին դառնալով գոչեց .

— Ա՛խ, առաւնէ՛հք, նայէ՛, ի՛նչ աղուորիկ, ի՛նչ անուշիկ է . . .

Ու խելայեղ համբոյրներ սկսան ծածկել սահմուկած դէմքը պղտիկ Շուշանին, որ հեկեկալէն կ'արտասուէր Տիկին Սիրաքեանի կուրծքին վրայ . . .

Որբախնամ մարմնոյն հաւանութեամբ, Շուշան յանձնուեցաւ Սիրաքեաններուն, որոնք անմիջապէս հետերնին առին զայն, և իրենց բնակարանը փոխագրեցին :

* * *

Սիրաքեան ամուր իր հարազատ զաւկին պէս սիրեց ու մեծցուց Շուշանիկը :

Ասիկա որդեգրութիւն մը չէր, այլ ծընողական խանդակաթ պաշտում մը, որ իրենթակային մատող էութեանը մէջ յաջողեւր էր տակաւ ջնջել ահաւոր որբացումի մը յիշատակն անգամ :

Տիկին Սիրաքեանի գուրգուրոտ թեւերուն տակ՝ քանի տարիքն առեր էր Շուշան՝ այնքան նուազեր, նօսրացեր էր իր անցեալի խորքին վրայ արիւնի դժնէ բիծը, որ ալ գրեթէ անհետացած էր հիմայ :

Քաղքենի բարեկեցիկ ընտանիքի աղջկան մը բոլոր առաւելութիւններովն օժտուեր էր

Շուշան: Խնամուած դաստիարակութիւն, բարեկրթութիւն, լեզուագիտութիւն, գաշնակեւն, բան մը չէր պակսեր իրեն, երբ չափահասութեան շրջանը կը թեւակոխէր, սիրալի գեղեցկութեան մը կազմաւորումին մէջ հրաշակերտուելով:

Անիկա գիտցեր էր գերազանցապէս իւրացնել քաղքենի ընկերութեան կանացի բոլոր պլըանքն ու հրապոյրները, ամէն շնորհալի շարժումների ճկեր, վայելչութեան ամէն ծալք առեր էր. ու տիրականօրէն գարձեր էր օր մըն ալ՝ Բերայի մեր հաշտութիւնի իգական հմայքոտ ու գեռափթիթ ծաղիկներէն մէկը:

Անտանեկան ու ընկերական հաւտըմներու մէջ ամէնէն աւելի սպասուած փնտռութեամբ, շրջապատուած գեղունիին էր այլեւս Օրիորդ Շուշան Սիրաբեան, որ երեկոյթներու, պարահանդէսներու մէջ ժիւռոնէս կ'ընէր, ինչպէս կ'ըսեն աշխարհիկ լեզուով, և որուն շուրջ կը դառնային՝ դարպասոտ ու քծնի՝ Բերացի մեր բոլոր շիֆ երիտասարդները:

Բայց կնոջական ունայնամտութիւնը միակ յատկանիշն էր զոր Շուշան զանց ըրեր էր օրինակել իր սեռակիցներէն: Անիկա ժպտ-

տուն, այլ անտարբեր ու վերապահ դիրք մը կը բռնէր միշտ իրեն շուրջած ֆոմբրիմաններուն, փաղարուջ վերաբերումին ու զրդուական ակնարկներուն առջև:

Իր եղբրական մանկութենէն կարծես բան մը մնացած էր իր ներսիդին, անգիտակից այլ անպարտելի բնազդի մը պէս, որ զինքը կը բռնէր, կը կեցնէր սրտաշարժ խորհրդապահութեան մը սահմանին վրայ, ու իր նայուածքին մէջ կը դնէր վարանքի սա վրդովիչ հարցումը.

— Իրա՞ւ, ես ձեր աշխարհէ՞ն եմ... Կ'ընդունի՞ք զիս ձենէ...

Բերայի լայն պողոտաներէն մէկուն վրայ, Սիրաբեան Մարտիրոս Էփի բնակարանին առջեւէն չէր անցներ փայլուն երիտասարդ մը որ իր գլուխը չի դարձնէր վեր, դէպի պատշգամբ, Օրիորդ Շուշանի շքեղ դիմաստուերը տեսնելու և անոր բարեւ մը արձակելու մարմաջով:

Բայց իրեն ուղղութեամբ այս փութկոտ ու հետապինդ ուշադրութիւնը՝ փոխանակ հաճօյք պառճառելու իրեն՝ կը նեղէր զինքը: Եւ այդ պահերուն իր մօտ գտնուող մը դիւրաւ պիտի նշմարէր բոսորային երանգաւորումը զոր իր այտերը կ'առնէին, և որ կը մատնէր իր ներքին վրդովը:

Շուշան իր քաղքենի իգականութեան ամբողջ ձեւակերպումին մէջ չէր կրցեր թափել բնաշխարհիկ ամսթխածութիւնը, որ չես գիտեր ի՞նչ մեղանուշ ու դիւթական շեշտ մը կու տար իր գեղեցկութեան :

* * *

Բերայի հայ հարուստ դասու ընկերական շրջանին մէջ, Օրիորդ Շուշան Սիրաքեանի յարուցած այս զգացական թունդ շահագորգութիւնը եզր մը ունէր, սակայն, ուր ան կը մարէր, կ'իյնար գահավիժօրէն :

Մեր հաշ-շայմին կոկողավիղ ու սիգապանծ երիտասարդները զմայլանքով կը մօտենային իրեն, իր շուրջը կը խալիկնային, իր մոլ կը խանդավառուէին, իր ներկայութիւնը կը փնտռէին, բայց երբ իրենց զգացումները Շուշանին հպումէն կը մղուէին տարփական այն թափին, ուր քայլ մը միայն կը մնայ վճռելու համար կեանքի տեւական փարում մը, հո՛տ կանգ կ'առնէին շփոթած, գրեթէ սահմեկած, ու վիհէ մը խուսափելու պէս կ'ընկրկէին, դողահար, սա մտածումին առջեւ :

— Կարելի՞ էր միթէ կնութեան առնել այդ աղջիկը, որ որբ մըն մըն էր ծագումով . . .

Ասիկա զիջում մըն էր, որուն մեր խը-

րոխտ միջնախնները պիտի չկրնային յանձնառու ըլլալ : Բնկերային ստորնացում մը, որուն իրենցմէ ո՛չ մէկը պիտի ուզէր ենթարկուիլ :

Ասոնցմէ շատեր տյնքան փորձուեր, բռնուեր էին Շուշանի հմայիչ ազդեցութենէն, որ երկարատեւ բուռն պայքար մը մղել ստիպւեր էին իրենց ներսիւին, ամբողջ գիշերներ տենդօտեր, գալարուեր էին այդ ներքին պայքարով, որմէ սակայն միշտ պարտուած դուրս եկեր էր իրենց սիրտն ի վերջոյ :

Ոմանք, պահ մը, հերոսաբար, որոշեր էին երթալ Շուշանի ձեռքը խնդրել : Բայց հազիւ իրենց մտադրութիւնը գործադրելու ելած, ետ կեցեր էին անկէ՝ ինքզինքնին անկարող զգալով խիզախել անցնելու ապատես ընկերութեան մը տխմար նախապաշարումներուն վրայէն : Քաղքենի ունայնամբտութիւնը, վերջին պահուն, կեցուցեր էր զիրենք ու զինաթափ ըրեր՝ իր ցաւագար ու անարգ նկատումներուն առջեւ :

— Կը վալէ՞, ճաւրիմ, ո՞րք էր նե . . . Հա՞յրը, մա՞յրը ո՞վ էին արգեօք . . . :

Այս դժնդակ վերապահութիւնը ա՛լ աւելի զգալի եղեր էր Օրիորդ Շուշան Սի-

րաքեանի շուրջը, երբ Մարտիրոս էֆ. Սիրաքեան, առեւտրական ձախորդ ձեռնարկներու հետեւանքով, իր հարստութենէն մեծ մաս մը կորսնցուցեր էր։ Դրամին անդիմադրելի չլացումը միայն պիտի կրնար Շուշանի մահաշուք ծագումը ծածկել իր չըջանակի ամուսնութեան թեկնածուներուն աչքին։ Եւ հիմա դրամին հմայքն ալ կը պակսէր իրեն . . . :

Շուշան, իր կանխահաս իմացականութեան զարթնումին մէջ, քսան տարեկանին չէր սպասեր, թափանցելու համար իր առջեւ ելլող հոգիներուն խորը, և ըմբռնելու՝ ամբողջ ողբերգական խորհուրդն իր շուրջը թաւալող կատակերգութեան։

Սկիզբները, քիչ մը ատեն, տարուեր էր ան իր կուսական անապակ զգացումներէն, քաղցր սարսուռներ, տարտամ համակրութիւններ ունեցեր էր այս կամ այն երիտասարդին հաճելի տպաւորութեան տակ։ Բայց կեղծիքին գիտակցութիւնը չէր ուշացեր արթնցնել զինքը։ Շուշան տառապեր էր՝ անդրադառնալով իր ցաւագին կացութեան։ Իր առանձնապէս երկնային մեծութեանը մէջ երկարօրէն մտածեր էր՝ ձեռքերը ծնօտին, ու իր աղուոր աչքերը լեցուեր էին։ Ան իր ար-

դար հպարտութեանը մէջ խոցուած, վիրաւորուած զգացեր էր ինքզինքը։ Բայց չէր ընկճուեր իր շուրջը քողարկուող լքումին ի տես։ Ընդհակառակը, կտրիճ մղումով մը, ծուեր խնամքով գոցեր էր նախ իր սիրտը, ապա վեր առեր էր իր սիրուն գլուխը, և հայելին առջեւ անցնելով իր շրթներուն վրայ կեղծ ժպիտ մը փակցնելէ ետքը՝ դիմակաւորներու պարահանդէսի մը երթալու պէս՝ ցատկաւորէն դուրս ելեր էր սենեակէն, սանդուխներէն վար իջեր ու սալօնը մտեր էր՝ օրուան հիւրերն ընդունելու, իր ճակատագիրն իր ձեռքովը վճռած էակի մը անսահման ինքնավստահութեամբ։

Անկէ ի վեր Շուշան սովորականին պէս զուարթ ու խնդումներես կ'երեւար ամենուն։ Բայց հոգիի արհամարհոտ կղզիացում մըն էր իսկապէս զօր ան կ'ապրէր զինքն որդեգրող ընկերութեան մէջ։

*
* *

«Միացեալ»ի պարահանդէսէն — ուր առաջին անգամ տեսեր էի զինքն ու իմացեր իր տրտում պատմութիւնը — հաղիւ տարի մը անցած՝ կրկին առիթ ունեցայ հանդիպելու Օրիորդ Շուշան Սիրաքեանին։

Բերայի շիտակին վրայ, Թագսիմի պարտէղը կամ այլուր՝ երբեմն դէմն կ'ելլէր ան, իրիկնամուտի խորհրդաստուեր ժամերուն, իր նազելի հասակն ու իր քայլերուն զզլխիչ կշռոյթը պտտցնելով:

Բայց այս հանդիպումներէն վայրկենական տեսիլքի մը յիշատակը միայն կը մնայ ինծի:

Համակրական ու յարգալից բարեւի մը փոխանակումը, և ահա՛ նուազած, անհետացած էր տեսիլքը...

Կարծես ներքին անտեղիտալի զգացում մը կ'արգիլէր զիս մօտենալու իրեն, կանգ առնելու պահ մը իր առջև ու իր որպիսութիւնը հարցնելու:

Ինծի կուգար, թէ պիտի չի կրնայի մերձենալ Շուշանին, առանց իր երեսն ի վեր զրուցելու եղբայրական ու սարսքածին սա խօսքերը, զոր իրեն ընելու մտերմական իրաւունքը ունենալ չէի յաւակներ:

—Աւելի աղէկ պիտի չլլա՞ր, ո՞վ իմ անոյշ ու ցաւազին քոյրս, որ դուն անոք ու անտերունջ մնայիր քու մորթոտուած ծնողացդ դիակներուն վրայ... Աւելի աղէկ պիտի չլլա՞ր, որ սա անսիրտ ընկերութեան գութը չորդեգրէր քեզի, որ քեզ, հէ՛գ

անդիտակ մանկիկ, փրկած չլլային հայրենի ալէտքի փոթորիկէն, ու բերած քաղքենի այս ոսկեղոծ պերճանքին մէջ քու պայծառ հօդիդ յամբօրէն յօշոտելու... Դո՛ւն աւելի երջանիկ պիտի լլլայիր քուկիներուդ արիւննազանգ գերեզմանին շուրջը... Սեւ ու չաւառաւք գիշերը պիտի անցնէր, ու վաղորդայնին՝ անշուշտ՝ պիտի գտնուէին մէկ քանի վերապրող հարեւաններ, որոնք պիտի գային քեզ վերցնել արիւնի ու աւերի մէջէն... Անոնց մօտ դուն որբունիկ պիտի չլլայիր՝ որուն կը մեղմայ քաղքենի պիղծ գթութիւնը... Անոնք կորսնցուցած իրենց զաւկըններուն տեղ պիտի առնէին, պիտի սիրէին քեզի... Գեղին կեանքը մոխիրներու մէջէն յարութիւն պիտի առնէր հետզհետէ... Դո՛ւն հօն պիտի մեծնայիր, պիտի աղուորնայիր, և օր մըն ալ՝ աղբուրին ճամբան՝ պիտի հանդիպէիր առոյգ ու թիկնեղ կտրիճին, որ պիտի բռնէր քու թեւէդ ու աչքերուդ մէջ պիտի նայէր պաղատազին, մինչ դուն պիտի չիկնէիր գլխիկոր ու անձնատուր... Յետոյ գիւղական թափօրով ժամ պիտի երթայիր՝ ուր գեղուկ տէրտէրը պիտի օրհնէր ձեր հարազատ միութիւնը, որ ապա պիտի բեղմնաւորուէր ցորենի նուիրական դաշտերուն մէջ,

քաղուած, դիզուած խուրձերու անմահական շուքին տակ . . .

Ձէ՛, այս խօսքերը չէի կրնար համարձակիլ ըսելու Օրիորդ Շուշան Սիրաքեանին, որ բանտարկեալն էր հիմնայ քաղքենի մեր այլասերած ընկերութեան :

Ու ան առջեւէս կ'անցնէր կ'երթար, եւ րազի մը պէս խուսափուկ, կարծես ստիպելով զիս իր ետեւէն տրամօրէն ոգեկոչել ամբողջ աղետարշ գեղեցկութիւնը քրոջական նահատակուած սերունդներու . . .

Այդ յուզումի լոպէներուն՝ կը մլուէի մտածել, թէ արդեօք նախասահմանեալ երեւոյթ մըն էր Շուշան, որ կը շրջէր մեր քաղքենի խորթացած համայնքին մէջ, յիշեցնելու համար մեզի Հայաստանի տառապանքը, Հայուն թշուառութիւնն ու Հայունհայն գոյն գոյնիմ ճակատագիրը :

Ձինք որդեգրող դասակարգին երիտասարդ խամաճիկները, սակայն, չէին թուիր կրել Շուշանի անձէն բղտող այս խռովիչ, խանդաղատեցուցիչ աղդեցութիւնը :

Անոնք ձեռքէ ձեռք պիտի քաշէին զինքը, եթէ որ և է Կիրակոս Էփէնտիի մը կամ Միսիւ փափաղեանի մը վաւերական հայրութիւնն ազատեցանէր անոր ծագումը՝ Բայց

չէին տեսներ, ողորմելիներ, թէ ամբողջ ցեղի մը սուրբ ու յոգնատանջ մայրութիւնն էր զոր պիտի գրկէին Շուշանին մէջէն, ու չէին զգար ալ թէ՛ այդ գերազոյն մայրութենէն որդեգրուելով պիտի կրնային ձեռք բերել ճմարիտ ազնուականացումը, զոր դրամն ու դիւքը չեն ի տար ստրկածին Հայուն, այլ՝ հաղորդութիւնը միայն ցեղային ցափն . . .

Օրիորդ Շուշան Սիրաքեան որբունիկն կը մնար միշտ անոնց աչքին, Մարտիրոս Էփէնտիի որդեգիրը, ու ապիրատները չէին նշմարեր իսկ՝ զմայլելի այդ աղջկան մէջ՝ լսաշուած Հայութեան արիւնէն ծլած Կարմիր Շուշանը . . . :

Վ Ե Ր Զ

กรมการปกครอง
กรุงเทพฯ
วันที่ ๑๕ กรกฎาคม

50.54

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0439057

49878

